

ЗАН

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
ЖУРНАЛ

№6 | 2023

ZANMEDIA.KZ

**ЖАСЫНДАЙ
ЖАРҚЫРАҒАН
ҒҰМЫР**

3-БЕТ

ЗАҢ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№6 | 2023

МЕНШІК ИЕСІ:

«ЗАҢ» Медиа-корпорация»
жауапкершілігі шектеулі
серіктестігі

Редакторлар кеңесінің
төрағасы - директор

Досымбек ӨТЕҒАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

АҒЫБАЕВ А. з.ғ.д.,
профессор

АЛАУХАНОВ Е. з.ғ.д.,
профессор

ӘБДІРАСҰЛОВ Е. з.ғ.д.

ӘБДІРАСҰЛОВ Б. б.ғ.д.,
профессор

БЕКТҰРҒАНОВ Ә. з.ғ.д.,
профессор

ДОСАЛИЕВ Қ. з.ғ.д.

СӘБІКЕНОВ С. з.ғ.д.,
профессор

БОРУБАШЕВ Б. з.ғ.д.
профессор (Қырғызстан)

РЕДАКТОРЫ

Түймегүл ИБАШЕВА

МАЗМҰНЫ

ЖАСЫНДАЙ ЖАРҚЫРАҒАН ҒҰМЫР	3
АҚҚАН ЖҰЛДЫЗ Ж. БАЙТҰҚБАЕВ	5
БІРЖАН БАУЫРЫМА САҒЫНЫШ Б. ҚАТЫҚБАЕВ	7
ТАҒДЫР МЕН ТАҒЫЛЫМ Р. СЕЙСЕНБАЕВ	8
ЖАҚСЫДАН ЖАҚСЫ ТҰАДЫ Ж. БЕКЖАНОВ	10
СҰРАҚСЫЗ КЕЛГЕН СҰМ АЖАЛ ... Е. ОБАЕВ	12
СЕГІЗ ҚЫРЛЫ, БІР СЫРЛЫ! М. ЕРЗАКОВ	13
АЗАМАТТЫҢ АСЫЛЫ ЕҢ!!! А. ҚЫРЫҚБАЕВ	14
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СУДЬЯЛАРЫНЫҢ VIII СЪЕЗІНДЕГІ БІРЖАН КӘРІБЖАНОВТЫҢ ТЕЗИСІ	15
ҚАЗАҚ ЗАҢГЕРІ — ЖАҒАНША А. ОЙШЫБАЕВА	17
ЖҮРЕК ҚАЛАУЫ М. ҚАРАБАЕВА	19
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАЛАР ЗАМАНҒА САЙ ЖЕТІЛДІРІЛУДЕ А. ТҰРМАҒАНБЕТОВА	21
САЯСИ ҚҰҒЫН-СҮРГІННІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫРЛАРЫ Е. СТАМШАЛОВ	24
ҚҰРЫЛЫС ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ ЗАҢДАҒЫ ӨЗЕКТІ ӨЗГЕРІСТЕР А. ТҰРСЫНБАЕВ	33
ТАРИХ ЖӘНЕ ТҰЛҒАТАНУ С. ШІЛДЕБАЙ	35
МҰҒАЛІМ МӘРТЕБЕСІ ЖОҒАРЫ ЖАЛАҚЫМЕН ӨЛШЕНБЕЙДІ А. АСЫЛБЕКОВА	37
АЙМАҚТЫҚ СПАРТАКИАДАДА ЖҮЙРІКТЕР ТОП ЖАРДЫ Н. ӘЛДІБАЕВ	39

ЖАСЫНДАЙ ЖАРҚЫРАҒАН ҒҰМЫР

Судья Біржан Кәрібжановтың өмірден өткені отбасы үшін ғана емес, қазақстандық сот үшін де, қоғам үшін де орны толмас қайғы болды. Айтулы істердің басы-қасында жүрген, ақылына көркі сай, азамат деп ауыз толтырып мақтануға лайық тұлға еді Біржан. Осындай замандасымыздың ғұмыры тым қысқа болғанына өксідік, өкіндік, алайда, Алланың ісіне не шара?

Жұмыс бабында Біржан Отантайұлымен жолымыз талай тоғысып, тұщымды ой-пікірлері мен емен-жарқын әңгімесін тыңдадық. Сондай бір сұхбат барысында ата-анасын қуантуды өзінің өмірлік мақсатына айналдырғанын айтқан еді. Ол әрбір ісін сол мақсатымен байланыстырып, оқуда да, қызметте де қатарының алды болды. Отбасын ерте құрып, ата-анасына немере, шөбере сүйдірді. «Үйдегілерді қуантсам деп жүріп, өзімнің қалай ата болғанымды байқамаппын» деген риза кейпі әлі күнге көз алдымызда.

«Әкем өнер адамы болғандықтан, маған Біржан сал бабамыздың атын берді. Бірақ, есімнің де адам тағдырына әсері болады екен. Қарындасым Айжаннан ерте айырылды, осылайша отбасындағы бір жан, жалғыз бала болып өзім қалдым. Отбасының барлық жауапкершілігі маған жүктелді» дегені де есімізде.

Біржан Отантайұлы үлкеннің де, кішінің де жүрегінде жақсылығымен, жарқын жүзімен қалды. Әрқашанда сыйластықтың үлгісін көрсетіп, айналасындағылардың көңіл төрінен орын алған жігіттің нағыз төресі еді. «Жақсыда жаттық болмайды» деген мақал дәл осы Біржанға қаратып айтылғандай көрінетін маған. Өйткені, кез келген адаммен бірден тіл табысып, жатсынбай жақын тарту Біржанның қашанғы әдеті еді. Тағы бір ерекшелігі – журналистерге жақындығы. Біржан еліміздегі құқықтық мәселелерді таразы басына салатын танымал бағдарламалардың тұрақты қонағы болатын. Басылымдардағы құқық тақырыбындағы мақалаларда да Біржанның есімі жиі аталатын. Себебі, судьяның жұмысы қаншалықты қауырт болса да, Кәрібжанов елдік мәселелерге үн қосудан қашпайтын, қоғамның өзекті тақырыптарын сөз етуге қалай да уақыт табатын. Оның әрбір сөзінен, әрбір ұсынысынан заң саласының білгірі, өз кәсібінің білікті маманы екені айқын аңғарылып тұратын.

Сот жұмысын алға сүйреп жүрген азаматтың отбасына, ата-анасына деген құрметі, сүйіспеншілігі ерекше еді. Осыдан үш жыл бұрын ата-анасын редакцияға арнайы ертіп келіп, Отантай атамыз бен Аманғайша апамыздың «Заң» журналына шығуына себепші болуының өзі мақсатына адалдығын көрсетсе керек.

Біржан Кәрібжановтың өзі кеткенімен, артында көзі, сөзі қалды. Адам ұрпағымен, әрбір жақсы ісімен мың жасайды. Біржан жайлы ағалары мен әріптестерінің естелігін, болмыс-бітімін толық ашатын судьялар съезінде сөйлеген сөзін оқырмандармен бөлісуді жөн көріп отырмыз. Жатқан жерің жайлы болсын, жақсы адам!

АҚҚАН ЖҰЛДЫЗ

1977 жылдың қыркүйегі. Күз айы енді басталса да, суық жел есіп, ауа ызғар тартады. Қаланың дәл ортасында тұрсақ та, желмен ұшқан құм бет қаратпайды. Соған қарамастан, айналамызға тамсана қарап біз келеміз. Бұл Райхан екеуміздің Алматыдан оқу бітіріп, Орталық Комитеттің жолдамасымен еңбек жолымызды бастауға Семей қаласына келген сәтіміз болатын.

Шар ауданында төрт жылдай қызмет етіп, 1981 жылы қызмет бабымен облыс орталығына қоныс аудардық. Қуанышымызда шек жоқ. Облыс орталығы – қарт Семей, оған қоса Алматыда бірге жүріп, бірге оқыған біршама таныс-біліс, дос-жарандар бар дегендей. Бас-аяғы үш жылдан асқан уақытта ел мен жерді, әсіресе, Семей қаласын қатты ұнатып, туған жеріміздей сіңісіп, жақсы көріп кеттік. Ол кезде ширек ғасырдай қызмет істеп, өсіп-өніп, семейлік болып, өміріміздің аса мағыналы кезеңін осы өңірде өткізетінімізді кім білген?!

Семей республикадағы мәдениет ошағы ретінде аты күллі әлемге белгілі қала ғой. Айналасы қалың қарағайлы орман. Қаланың ортасынан ағып жатқан Ертіс өзені, ерекше архитектуралық үлгімен келісті етіп салынған көп қабатты үйлер, саяжайлар мен скверлер көздің жауын алатын. Оған қоса республика тұрмақ, сол кездегі бүкіл Одаққа белгілі жеңіл және ауыр өнеркәсіп орындары тоғысқан, бірнеше жоғары оқу орындарымен әйгілі Семей – жастар қаласы болатын. Міне, сондықтан да облыс орталығына көптеген зиялылардың топтастырылуы заңды әрі жарасымды да еді. Атына заты сай, қасиетті Абай жері, Абай елі деген аты бар осынау таңғажайып мекенді әлі күнге дейін терең бір тебіреніске толы сағыныш сезімімен еске аламыз.

Семей жерінде талай зиялы ел азаматтарымен танысып, қоян-қолтық қызметтес болып, өңірдің өркендеуіне бір адамдай

жұмылып үлес қостық. Еске алар болсам, олардың әрқайсысы жаны жайсаң, сегіз қырлы, бір сырлы, зиялы азаматтар еді. Басым көпшілігімен күні бүгінге дейін араласып тұрамыз. Сол азаматтардың біреуі емес, бірегейі, Қазақстан Республикасының мәдениетіне еңбек сіңірген қызметкер, Семей қаласының Құрметті азаматы, аты алты Алашқа тараған Отантай Кәрібжанов пен жұбайы – Қазақстан Республикасы ішкі істер органының озаты Аманғайша Кәрібжанова жеңгеміз туралы сөз қозғағым келіп отыр.

1981 жылдың күз айының жайма-шуақ күндерінің бірінде Шар ауданында танысып, ағалы-інілі болып кеткен, бүгінде ел ағасы Джакишев Төлеухан Ахметжанұлының үйінде қонақта отырғанымызда бір топ қонақ келді. Олар келісімен отырыс та жанданды. Орта бойлы, дауысы сәл қарлығыңқырап шығатын азамат әлгі жерде Абайдың әндерін шырқай жөнелді. Ара-тұра жарасымды әзіл-қалжыңын да қосып, қонақтардың көңілін көтеріп, күлкіге батырды. Оған қастарындағы жеңгелеріміз де қосылып, қостап отырды. Отырыс барысында келгендерге қолындағы домбырасымен ерекше шабыттандырып отырған ұзын бойлы, сымбатты, шашын ағылшынның королі болған Лирге ұқсап артына ұзын қылып бос жіберген ел ағасы ерекше көзіме түсті. Кеш жақсы өтіп, түн ауғанда үйді-үйімізге тарастық. Келген азаматтар – сол кездегі облыстық Абай атындағы драма театрының Бас режиссері, қазіргі таңда Қазақстанның халық

әртісі, театр режиссері, белгілі қоғам қайраткері Есмұхан Обаев ағамыз жұбайы Бағила апаймен және сол театрдың Бас директоры, бүгінде Семейдегі Абай қорын басқарып отырған қоғам қайраткері Кәрібжанов Отантай ағамыз бен Аманғайша жеңгеміз екен. Арамыздағы ұзақ жылға созылған достық қарым-қатынас, міне, осылай басталған еді.

1993 жылы қызмет бабымен Семейге қайта оралдық. Қасиетті мекен, көз көргендер құшақ жая қарсы алып, тілектерін жаудырды. Сол жылы күзде бірге Засядко көшесінен жаңадан салынған көп қабатты үйден пәтер берілді. Көшіп-қонып жатқан жаңа тұрғындар. Үйді көрмекке біз де бардық. Міне, ғажап, есік алдында көтеріңкі көңіл-күймен қасқайып Отекең тұр. Сол жерде бір подъезде тұратынымызды естіп қуанып қалдық. Әрі-сәрі болып тұрғанымызда, арамызға есімі елге кеңінен тараған, ерекше тұлға Күзетаев Зарықбек Смайылұлы ағамыз бен Нұрлан Әбішев, Бекен Теміров келіп қосылды. Әй, заман-ай! Қандай керемет кездесулер мен естен кетпес күндер еді! Күнделікті күйбең тіршілік, аумалы-төкпелі заман болса да, көршілер бір-бірімізбен жақын болып, отбасымызбен араласып жүрдік. Арамыздағы нағыз топ бастаушымыз Отекең мен Аманғайша жеңгеміз еді. Бірі ісімен, жүрген жүрісімен, сөз саптауымен, үлкен-кішіге деген қарым-қатынасымен көзге түссе, жеңгеміз Аманғайша дастарқанымен, қолының ашықтығымен, сыңғырлаған күлкісімен, әсем дауысына салып айтатын әндерімен көршілерді бірден өздеріне баурап алды.

Отекеңнің бойында жақсы қасиеттер көп. Оны айналасындағылар жақсы біледі. Сол үшін де ерекше құрметтейді. Менің байқағаным, Отекең үлкенді де, кішіні де «сіз» деп сыйлап тұрады. Жақсы көретін інілерінің қалжыңына «ой, бала!» деп өзі де мәз болып тұра беретін мінезіне әркім сүйсінетін. Айналасындағылардың тек қана жақсы мінездері мен іс-әрекеттеріне қуана білетін азамат.

Міне, бойындағы осындай адами болмысы мен адамгершілік қасиеттері жалғыз тұяғы Біржанның бойынан табылатын. Әкесінің аузынан түскендей еді. Ол өмір-

де әке-шешесінің көшірмесіндей болатын. Жүріс-тұрысы мен сөйлеген сөзі, үлкен-кішіге деген қарым-қатынасы, әкесіне тартқан сырбаз, маңғаздығы нағыз тектілік қой деп риза болатын едік. Ол өз қатарластарынан қалмай көз алдымызда өсіп, ата-анасы мен біздерді қуанышқа бөлеп жүрді. Өмірге деген көзқарасы мен дүниетанымы оның заңгерлік мамандықты таңдауына себеп болған болар деп ойлаймын.

Біржан 2000 жылдың ортасында сот жүйесіне жұмысқа орналасып, Бородулиха ауданында судья болып жұмыс істеп жүрген кезінде екеуміз есік алдында кездесіп қалдық. Әңгіме-дүкен құрып, таңдаған еңбек жолы жөнінде біраз пікірлестік. Қоштасқан соң оның өз мамандығы мен кәсібін дұрыс таңдап, туған еліне, тұғырлы жұртына адал қызмет етуге деген адал ниетін түсініп іштей қуандым.

Жалпы, мынадай пікір бар. Егер әрбір адам өзінің қалаған ісімен айналысып, өз ойы, сана сезімі, дүниетанымы, өмірге деген көзқарасын жетілдіріп, Отаны мен ұлтымыз алдындағы жауапкершілігін сезінгенде ғана қоғамның қалыпты дамуы бұзылмай өркендедек. Жас та болса, сол кездегі бала Біржанның заңгер болуды басты мақсат етуі осыдан болар деген ойға келіп, өзімше қуандым.

Бородулиха ауданында жеті жыл судья болып қызмет атқарғанда, Біржан маман ретінде де, азамат ретінде де өмірде өсіп жетілді. Есімі жұртшылық пен әріптестерінің аузына ілінді. Болашақта бауырымыздың белгілі заңгер, сот жүйесінің майталманы болатындығына сол кезде-ақ көзіміз жетті.

2008 жылдың көктемінде Алматы қалалық прокуратурасының алдында қарама-қарсы келе жатқан Біржанды көріп, оның ювеналдық сотқа конкурстан өтіп, қызметке кіріскенін естіп, ағалық ризашылығымды білдірдім. Кездеспегенімізге 2-3 жыл өтсе де, оның бірқалыпты мінезінің өзгермегенін көріп риза болып, сүйсініп қарадым. Оның өмірге деген құштарлығын, қоғам мен елге, Отанға деген азаматтық позициясының деңгейінің өскенін аңғардым да, халық арасына тараған «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны

ілесің» деген мәтел ойға оралды. Қоштасқаннан кейін жұмысқа қайта оралып, Семейге – Отекеңе телефон соғып, ата-анасын құттықтадым. Олар мәз-мейрам.

Осы аралықта Біржан жақсы қызметімен көзге түсіп, Алматы қалалық сотына ауысып, абыройлы қызмет атқарып жатты. Қызметтен тыс уақытта қоғамдық жұмыстарға да белсене араласты. Судьялардың VIII құрылтай жиналысында Қазақстан Республикасы Президентінің алдында сөз сөйлеп, сот жүйесін дамыту туралы бірталай мәселе көтеріп, ол республика судьялар корпусының қолдауын тапты. Жұмыстағы жетістіктері үшін Біржан Отантайұлы Судьялар одағының Құрметті мүшесі атанып, «Үш би» құрмет белгісімен марапатталды. Осыған бәріміз қуанып жүрдік...

Біржан өз жұмысына нағыз берілген, өз міндетін адал атқарған, сертіне берік, ақиық заңгер еді. Бірақ өмірі қысқа болды. Көзді ашып-жұмғандай, қамшының сабындай қысқа ғұмырында мағыналы тірлік кешті. Өмірден ерте өтерін өзі сезді ме екен, қалай?! Мағыналы өмірінде елінің есінде қалатындай із қалдырды. Ұлағатты отбасын құрды. Балапандарын қызықтап, тәлім-тәрбие беріп те үлгерді. Құда-жекжатпен араласып, үлгілі ата да болды. Әттең, бәрі де өз ретімен болғанда қандай керемет болар еді?!

Біржанымыз өмірден өткенімен, артында әкесі мен анасы, сүйген жары Гүлжан Арапқызы, ұлдары Нұржан мен Мағжан, бір тал гүлі Аружан, келіндері Жания мен Сара, немерелері Төрежан, Мырзажан, Зережан, Әкежан және қара орман – қазақ жұрты қалды. Осындайда ұлы Абайдың мына бір өлең жолдары еске еріксіз түседі:

*«Өлді деуге сия ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артында сөз қалдырған»?!
Әттең, қысқа өмір-ай!*

Жақсылық БАЙТҰҚБАЕВ,
генерал-майор,
Қазақстан Республикасының
Құрметті заңгері

БІРЖАН БАУЫРЫМА САҒЫНЫШ

Біржан деп атыңды кімдер қойған,
Туды екен қандай бір асыл ойдан,
Туғанда жарқырап ақ маңдайың,
Болды ма себеп атына Біржан қойған!

Жаратқан биік қылып берген бойдан,
Көркем етіп келбетіңді ақыл-ойдан,
Лайықты жаныңа өмірлік серік қосып,
Ардақты әке болдың қос ұлыңа,
кінә қойман!

Бір бойыңа берген екен неше дарын,
Ешқашан былғамаған жігіт арын,
Ұлы Абайдың қара сөзін оқығанда,
Төгуші еді қара сөздің асыл нәрін!

Жақсы көрді жанымен көптің бәрін,
Әрқайсына төгіп жүріп сезім нәрін,
Жарылып үлкен-кіші, дос дегенде,
Қалдырмай қатарынан сыйлап бәрін!

Ортаны жарып жүрдің ән салдырып,
Құрышын құлағымыздың бір қандырып,
Маған бәрібір деп, тұрушы ең ортамызда,
Тастаяқты соққанда таңғалдырып!

«Наймандар – нағашым» деп ағаладың,
Көркем оймен әрқашан жағаладың,
Ауыр ойдан арыла алмай қайран бауырым,
Жүрмін енді арасында сағымдардың!

Сағынып бір өзіңді жылдар өтер,
Көктем, жаз, күз бенен қыс, ол да кетер,
Тұлпардың қанатындай өр тұлғаңа,
Асыл бауырым, іздесем бар ма жетер?!

Болатбек ҚАТЫҚБАЕВ,
Алматы қаласының
мамандандырылған
ауданаралық тергеу
сотының төрағасы

ТАҒДЫР МЕН ТАҒЫЛЫМ

Біржанды екі-ақ рет көріппін. Бірінші рет Семейден Мәскеуге көшкен кезімде. 1975 жылы болса керек. Ол кезде Біржан төрт жаста ғана болды-ау, деп ойлаймын.

Екінші рет, 2016 жылы Алматыда тоғыз жолдың торабында кездейсоқ кездесіп қалдық. Шағын ғана Шашкин көшесінде маған қарсы ентелей жеткен аппақ «Лексус» озып барып жедел тоқтады да, машинадан маңдайы жарқыраған, келісті жас қазақ жігіті күлімсіреп бері қарай ұмтылды.

– Ассалаумағалейкум, Роллан аға!..

– Әликімассалам!..

Өзін дәп басып танымағанымды ұққан жігіт қолымды қысқан күйі:

– Мен Біржанмын... Отантай досыңыздың ұлымын.

Құшағымды айқара ашқан күйі:

– О, Алла тағала, сені де көретін күн бар екен-ау! – деп сүйсіндім. – Аманғайша мен Отантай қалай?!. Аман-есен бе?..

– Аман!.. Сізді көріп таңқалдым ғой, Роллан аға.

– Зерексің-ау!.. Қан да тартады білем... Мен сені Семейде көргенде, үш-төрт жастағы бала ғана едің?!. Қанша уақыт өтті... Сәлеміңе рақмет, асыл інім!..

– Алматыда тұрамын. Қалалық сотта жұмыс істеймін.

– Дұрыс екен! Адалдар жағында бол!..

– Адалдар жағындамын, Роллан аға.

– Арамдар өз жолдарын өздері табады, Біржан. Оларға біздің керегіміз жоқ.

– Дәл айтасыз, Роллан аға. Далақтап шабатындар жеткілікті ғой.

– Олар шайтанның шабандоздары...

Тал бойына адалдық қонған жас жігіт маған ұнады. Абай бабасының таза, шыншыл, адал, көңілі атойлап көрініп тұр еді.

– Роллан аға, мен Сіздің ақ адал сұхбаттарыңызды, терең күрсініске толы мақалаларыңызды жібермей оқып отырамын.

Президенттік Аппараттан өз еркіңізбен кетіп қалғаныңызды да білемін. Сіз адалдық жолынан таймадыңыз. Сіздің бұл ерлігіңіз – мен үшін үлкен үлгі. Сіздің ардақ ұмтылысыңыз менің жүрегімді толқытады. Юстициядағы көп жас жігіттер Сізді жақсы таниды. Адамдық қадір-қасиеттеріңізді ардақ тұтады.

Мен оған таңырқай қарадым. Төрт жасында Семейде ұшырасқан бала жан-жүрегімді тулатты. Ал бүгінгі маңдайы жарқыраған жігіт 2016 жылы 45 жаста еді. Әлемді кезіп ақиқат іздеген Роллан Сейсенбаев жетпіс жаста болатын. О, Алла Тағала!..

Зымырап өтіп жатқан аяусыз қайран уақыт екеуміздің де адамдық әлемімізге кіршік түсірмей, емін-еркін көшіп-қонып жүріп жатыпты.

Қым-қуат аласапыран тіршілікте ғайыптан кездескен, от-жалын болып жанып тұрған жігітті көріп, оның ой-әлемін, жан аясын танып, таңырқағанымды несіне жасырайын. Жас ормандай желкілдеген жас өркен буынды көргенде, адал жүректің адал соғысын аңғарғанда, ескі көздердің қай-қайсысы да терең толқын сезімге бөленіп жүре бермеуші ме еді. Қайран тажал уақыт, қайран қатал дүние-теңіз, алып толқындарымен жартасты аямай гүрілдеп ұрғылап тұрмаушы ма еді, Құдай-ау?!

Мен Біржанға таңдана, тамсана қарап тұрып, оның өмір жолында қол ұшымды беріп көмектесе алмағанымға өкіндім. Бұл адал жігітпен кеш ұшырасқанымға өкіндім. Жүректі енді ғана өкініш өртеп бара жатыр еді.

Кезінде қазақтың юстициясына, сотына ерекше еңбек жасаған Нағашыбай Шәй-

кенов, Мақсұт Нәрікбаев достарымды еске алдым. Нағашыбай дүниеден ерте озды. Мақсұт та сот саласынан кетіп қалған. Ертеде жүректері адалдық тілеп жұлқынған, ой әлемдері биік, талай жігітті сол достарымның қамқор қанаттарының астында аяла-тып едім. Бүгін жалындаған сол жігіттер қа-зақ еліне адал қызмет жасауда.

сиет қонған Асылдардан болатын.

Адал еді.

Арлы еді.

Дара жігіт еді-ау!..

Роллан СЕЙСЕНБАЕВ,
жазушы, драматург

ЖАҚСЫДАН ЖАҚСЫ ТУАДЫ

Біржан жайлы өткен шақта жазамын деп кім ойлапты?! Өмір деген осы... Біреуіміз ерте, біреуіміз кеш болғанымен, бәріміздің де о дүниеге баратынымыз анық. Дегенмен, әр қазаның орнымен болғаны жән-ау. Сол қысқа өмірде барынша сыйласып өткенге не жетсін?! Біржан бауырымыз сондай сыйласқан, сыйлауға тұратын аңқылдаған ақкөңіл, қазақтың теңеуіндегі «аузын ашса, жүрегі көрінетін» ақжүрек, өте бауырмал жан еді.

Менің анам – Семей облысының Қарауыл селосында туған, Тобықты елінің қызы. Өзім бірінші мамандығым бойынша білімді Семей қаласында алғанмын. Сол себепті, тоғыз жыл жастық шағым өткен Семей өңірінің, жалпы, Шығыстың жігіттеріне ерекше көңілмен қарайтыным рас. Қазақта «жігіттің жақсысы – нағашыдан» деген сөз бар ғой, өмірде қандай да бір жетістікке жеткен болсақ, сол өңірден алған білім мен тәрбиенің арқасы шығар деп ойлаймын. Сол ілтипатыма сай ол өңірдің жігіттері де мені жатсынбай, өздеріне жақын тартады. Соның бірі нағашы інім деп сыйласқан Біржан болатын. Біржанмен қызмет бабымен Алматы қаласының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотына төраға болып келген жылы таныстым.

Біздің сотта Біржанмен жақын араласатын әріптестері болатын, ішінде жерлестері де бар. Солардан менің Семейде оқығанымды, анамның семейлік екенін естіп, өзі келіп танысты. «Қазақ сұрастыра келе қарын бөле болып шығады» демекші, менің туған нағашыларым онымен рулас, оның үстіне жақсы танитын ағалары болып шықты. Мұны білген Біржан «мен сізді енді жиен аға деймін» деп, өле-өлгенше солай атап кетті.

Біржан нағыз «сегіз қырлы, бір сырлы» жігіт еді. Негізгі жұмысынан бөлек, қоғамдық жұмыстарға белсене араласатын. Ол Қазақстан Судьялар одағының Орталық кеңесінің мүшесі болды. Судьялардың соңғы

съезінде ел Президентінің алдында судьялардың мұң-мұқтажы мен жүйедегі проблемаларды көтерді.

Білім десең білімі бар, өнер десең өнері бар, спортқа жақындығы бір бөлек болатын. Бильярдтан судьялар арасында өткен жарыстардың бірнеше дүркін чемпионы, футболдан құрама команданың қақпашысы, Алматы қалалық сотында өтетін өнер сайыстары мен салтанатты жиындардың тұрақты жүргізушісі, отырыстардың тамадасы, Абай атамyzдың әндері мен қарасөздерін нақышына келтіріп айтатын орындаушысы еді.

Қалай айтсақ та, соңғы жылдары Алматы қаласында судьялар арасында өтетін барлық ресми және бейресми басқосулар мен шаралар Біржансыз өтпейтін. Ой десе ойы бар, бой десе бойы бар, түр десе келіскен түрі бар Біржан соның ортасында жасындай жарқылдап, үлкенмен де, кішімен де тіл табысып, әдемі әзілімен кештің шырайын келтіріп жүруші еді. «Жақсыдан жақсы туады» дейді ғой атам қазақ. Біржанның әкесі мен анасы – Семей өңірінде талай қызметтерді атқарған, елге белгілі тұлғалар. Отантай ағамыз заманында Семей драма театрының директоры болса, анасы Аманғайша апайымыз облыстық ішкі істер басқармасында жауапты қызметтер атқарған, полиция полковнигі.

2019 жылдың Наурыз мерекесіндегі демалыс күндерін пайдаланып, кіші ұлым Ералы

Әріптестерімен бірге

екеуміз Абай елінде Би Ата деп табынатын «Шыңғыстау өңірінің көсемі, Тобықтының иесі, табынатын киесі» Жандосұлы Кеңгірбай бидің басына зиярат етіп барғанымызда, ата-анасын мерекеге орай құттықтап Алматыдан барған Біржан біздің Семейде екенімізді естіп, «жиен назары жаман болады» деп әзілдеп, қояр да қоймай үйіне шақырды. Ата-анасымен жақын таныстырып, қонақасы беруі оның жоғарыда айтқан бауырмалдығы мен ақкөңілдігінің көрінісі еді.

Жоғарыда оның өнерлі азамат болғанына тоқталдым ғой, сол жөнінде бір оқиға ойыма оралып отыр. 2016 жылы мен 55 жасқа толып, бір қауым әріптестер мен ардагер ағаларымызды ортаға алып, Алматының орталық мейрамханаларының бірінде мерейтойды атап өттік. Тамада сол кездері экономикалық сотта істейтін марқұм Елібаев Әбдікәрім әріптесіміз болатын. Ол да өнерлі азамат еді. Кешке сәл кешігіп келген Біржан әп-сәтте екінші тамада болып шыға келіп, кешіміздің шырайын келтірген болатын. Ол кезде пандемия жоқ, заман кең уақыт қой. Кеш соңына таяғанда Біржан: «Жиен аға, менің атам, сіздің нағашыңыз Абай ата-

мыздың әнін айтпай қалай отырамыз?» деп, екеуміз қосылып Абай атамның «Айттым сәлем, Қаламқас» және «Көзімнің қарасы» әндерін айтып едік.

Қазір қарап отырсақ, Біржанға Құдай өмірінің өтіп бара жатқанын сездірді ме екен, кім білсін?! Біз кейде тіл-көз дегенге сене бермейміз, ол да толық зерттелмеген ерекше құбылыс қой. Кейде ойлайсың, мүмкін көз тиді ме екен деп?! Не десек те, бүгінде Біржан бауырымыз ортамызда жоқ. Оның ата-анасына, ұл-қызына, сүйген жарына деген ерекше құрметі мен ілтипатын ұлының үйлену тойы мен немересінің тұсау кесер тойын жасаған уақытта байқадық.

Құдайға шүкір, Біржанның артында сүйген жары мен азамат болған ұл-қыздары қалды. «Орнында бар оңалар» деген, Алла соларға ұзақ ғұмыр берсін! Ердің жасы 50-ден жаңа асқан ініміз жайлы өткен шақта жазу, әрине, оңай шаруа емес. Бауырымыздың жатқан жері жайлы, топырағы торқа болсын!

Жанат БЕКЖАНОВ,
әріптес ағасы,
Қызылорда облыстық
сотының алқа төрағасы

СҰРАҚСЫЗ КЕЛГЕН СҰМ АЖАЛ ...

Бисмилля Рахман Рахим! Бұл не опат, не қырғын, топан су басқандай, торыққан халық тозғандай! Тажал менен тауқымет аяқ асты қайдан кеп, қаңсыратты бұларды. О, жаратқан ием, азап күні «Ақбай» күйі арқырап, «Ботпай» күйі неге сонша боздайды?

Мынау сығырайған соқыр терезенің сәу-лесі тегін түспейді, қара жамылған мынау тұрған екеуі еркек пе әлде әйел ме? Елесінен тозып бітіп, тозған адамдарды енді болжа-дым. Ойбай, мынау менің Отан досым ғой. Қасындағы жұбайы Аманғайша аруым емес пе?! Қайғы басып қан жұтқан достарым ғой. Оу, Аллаға не жаздыңдар, жампоздарым?! Жақсы-жайсаң, жарқын жүрек жандарым-ау. Алла неге соншама қатыгездік танытты?!

О, беу! Не айтамын сендерге, не деп сені жұбатамын, не деп сені, қуатым-ау ... қуа-тым-ау, тоқтатамын.

Алтын балам Біржанды «жоқ» деп қалай жұбатамын?! Кеше ғана қасқайып тұрып қа-сымда, ағалаған абызым Біржанымды енді қайдан таппақпын?! Енді кімді еркелетіп, баптаппын?!

Есеңгіреп тұрғанда елімнің ерке ұлы қым-баттым да, сымбаттым, ел ұлына айналған мемлекет пен қоғам қайраткері, Елі мен халқына калтқысыз қызмет еткен, көсемім мен шешенімді енді қайдан таппақпын?!

Қалқам, қайда кеттің? Енді кімнен сұрар-мын құпия сұрақтың құйтырқы шешімін? Жұмбақ өлім, жұмбағыңды енді қалай шешпекпін?! Шерлі жүрек, шекпен киіп, шегінер де қайғырар, одан енді не пайда?! Өкіріп жоқтап, өңешім үзілгенше өкінермін, басқа не істермін? Қош, Ардақтым... Әруақ саған жар болсын!...

Сұрақсыз келген сұм ажалды неге бала-йын? Немен, не деп тынайын? Қош ай-тысқым келмейді. Амал бар ма? Солай болып тұр, тек Алланың әмірі.

Солай болып тұр тауқыметтің тарлығы.

Артыңда тұр аңырап қалған шешең менен шешектерің боздаған.

Ұрпақтарың, ұлдарың мен қыздарыңа Алла амандық берсін, енді олар менен соларға.

Ағаң Есмұхан ОБАЕВ

СЕГІЗ ҚЫРЛЫ, БІР СЫРЛЫ!

Бұл естеліктің тақырыбын осылай атаудың себебі бар. Бірде Біржан досым екеуміз жұмыстан кейін үйге келдік. Сөйтсек, үйге менің атам келген екен. Сол кезде атамның жасы шамамен 86-да болатын. Амандық, жағдай сұрасып, даладағы сәкіге шайға отырдық. Сонда Біржан мен атам екеуі жарты сағаттан астам уақыт әңгіме сұхбат құрды. Сол мезетте «сегіз қырлы, бір сырлы» деген бағаны мен емес, менің қарт атам берген болатын. Сол күні ақсақалдың ақ батасын алып, құшақтасып қоштасқанбыз.

Біз екеуміз 2004 жылы соттар арасындағы спартакиадада Павлодар қаласында танысып, бір-бірімізді жақын тарттық. Уақыт өте келе, таныстығымыз шынайы достыққа ұласып, отбасылық қарым-қатынасымыз нығая түсті. Жақын тартқаным соншалықты, отбасымның бір мүшесіндей көретінмін. Біз бір-бірімізге арқа сүйеп, қолдау көрсеттік. Себебі, сот саласында әріптес болған соң, жүректің елегінен өткізіп шығарған шешімдерді талқыға салып, сырласатынбыз. Негізі ол көп уайымдайтын, біздің жұмысымыздың өзі сондай болатын.

Бауырым спортқа шын берілген еді. Билльярд ойнағанда алдына жан салмайтын. Соттар арасындағы спартакиадада бірнеше дүркін чемпион атанды. Бірде жігіттер болып Қордайға Дәулет досымыздың әкесінің 70 жылдық тойына барғанбыз. Ертесіне ата-баба дәстүрімен аламан бәйге, аударыспақ сияқты ойындар болды. Сонда Біржан аттың үстіне Қобыланды батырдай белін буып, аударыспақтан бірінші орын алды. «Біржан батыр» деп, барлығымыз тақымының мықтылығына дән риза болып, қуанып қайтқанбыз. Өзі сымбатты, келіскен жігіт еді ғой.

Кез келген жиын, басқосуда жұртшылықты өнерімен тәнті ететін. Ән айтқанда да, әсіресе, «Ақ бантикті» шырқағанда, билегенін көргендер таңырқап отыратын. Асабалық қасиеті де басым болатын.

Шынайылығы соншама, достары деген-

де аузын ашса, жүрегі көрінетін жан еді. Өзінің отбасына деген махаббаты ерекше зор болатын.

Жан досым жайлы айтатын естеліктерді бір күнде жазып бітіру мүмкін емес. «Кірмеші жиі түсіме» деген өлеңдей, жан бауырым, түсіме жиі енесің. Ал, осымен өзімнің әңгімемді аяқтай отырып, Біржанның отбасына мықты, сабырлы, бір-біріне қамқор болыңдар дегім келеді.

Жаным, досым, бауырым, үзеңгілес әріптесім, жатқан жерің жайлы, алдың пейіш, артың кеніш болсын!

Қош бол, Біржан сері!

Мұхамеджан ЕРЗАКОВ,
досы

АЗАМАТТЫҢ АСЫЛЫ ЕҢ!!!

Көз бұлдырап, бүлкілдейді көмейім,
Елесіңе қалай, қайтіп сенейін...
Желдей есіп өте шыққан дүние-ай,
Жалған өмір, демей сені, не дейін!

Өмір деген қас-қағым сәт, бұл заңды,
Айырмайды ажал патша, мырзаңды...
Енді ғана 50 жастың тұтқасын
Ұстағанда алып кеттің Біржанды!

Асау уақыт адымдайды асыға,
Егіле іздеп қарты да жүр, жасы да.
Еске алуда Алматы мен Семейде,
Ел жиылып 40 күндік асына!

Тау да қымбат көрінбей ме тасымен,
Пай-пай, Біржан, азаматтың асылы ең.
Өміріңді сот ісіне бағыштап,
Талай қырдан абыроймен асып ең!

Құлагерді ажал қалай тұсадың?!
Біржан десе Біржан еді-ау, ісі алым.
Жатырқауды білмейтұғын ақ жарқын,
Жігіт едің айқара ашқан құшағын.

Майда мінез, үйір етпей өсекті,
Жігіт едің тау тұлғалы кесекті.
Дәулет досқа мың бір алғыс өзіңмен,
Таныстырып жолдас етті, дос етті!

Қамшылайтын шағың еді күреңді,
Ай маңдайың жарқыраған реңді.
Енді ғана араласып жатқанда,
Әттең өмір... Көрмейісің мұны енді...

Өмір жолы кейде сүйір, доғал-ақ,
Деп жүрсең де дұға жасап тоба, хақ...
Арғын аға баласының ұрпағы ең,
Тобықтының ішіндегі – Тоғалақ!

Әзіліңді айналаңа әтір ғып,
Білімің де талай жанға татырлық.
Президенттің қарсы алдында сөйлетті,
Қаныңдағы тектілік пен батырлық.

Сенде ғажап мақтау қағаз, бар атақ,
Жақсылардан тиген ол бір шарапат.
Әділдігің, іскерлігің ой салып,
Өз салаңда алдың орден, марапат.

Ардың ісін жоқ титтей де кірлеткен,
Туралыққа келген кезде бір бетті ең.
Өзің сүйген мамандыққа ерекше,
Жақсы көріп, қараушы едің құрметпен.

Солмас, досым, дарақ-талдар сен еккен,
Не айтсаң да, сөйлеуші едің дерекпен.
Сот ісінің барысында белгісіз,
Ауырдың да кете бардың кенеттен.

50-ге кеп салар шақта жаңа әнді,
Енді ғажап кешер кезде заманды.
Ойда-жоқта Отантайдай әкең мен,
Тастап кеттің Аманғайша анаңды...

Түс көргендей қалды аңырап Гүлжаның,
Мағжаның мен мұңға батты Нұржаның.
Әлпештеген Аружандай қызыңның,
Шарпып өтті жан-жүрегің бір жалын...

Келіндерің тұрушы еді папалап,
Өмір заңы неткен осы қатал-ақ.
Төрежан мен Мырзажаның, Зережан,
Суретіңді құшақтап жүр аталап...

Бір досың ем тебіренген толғап жыр,
Қимас достың бәрі сәлем жолдап жүр.
Асыл досым, артта қалған ұрпақты,
Рухыңмен нұр боп сеуіп, қолдап жүр!

Кім өтпейді өмір деген сынақтан,
Бәрімізге уақытша бұл ақ таң!
Жатқан жерің жайлы болсын, Біржан дос,
Мекенжайың болсын пейіш, жұмақтан!

**Арқабек ҚЫРЫҚБАЕВ,
сыйлас досы**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СУДЬЯЛАРЫНЫҢ VIII СЪЕЗІНДЕГІ БІРЖАН КӘРІБЖАНОВТЫҢ ТЕЗИСІ

Құрметті Қасым-Жомарт Кемелұлы!
Жақып Қажыманұлы!
Қадірлі съезге қатысушылар!

Регламент қысқа. Екі мәселе.

Бірінші, апелляцияның жауапкершілігі.

Осы жылдың 9 айында кассацияда 15 мың іс қаралды. Бәрі күрделі. Апелляцияда – 37 мың.

Апелляцияда әр судья екі күнде бір істің шешімін шығарады. Ал Жоғарғы Соттың судьясы үш іске нүкте қояды. Яғни, оның жүктемесі үш есе көп.

Негізінде, барлық істер әрі кетсе апелляцияда аяқталуы тиіс. Өкінішке қарай, іс жүзінде олай емес.

Мойындауымыз керек, апелляцияға қоғамның сенімі әлі де аз. Жоғарғы Соттан әділдік іздейтіндер көп.

Дамыған юрисдикциялар секілді біз нақты істерді қарайтын кассациядан құқық мүддесін көздейтін кассацияға біртіндеп көшуіміз қажет. Сонда ғана Жоғарғы Соттың судьялары нормативтік қаулыларды

әзірлеуге, бірыңғай сот практикасын қалыптастыруға баса мән берер еді.

Екінші мәселе – сот жүйесін қаржыландыру. Иә, қазіргі ахуал қиын. Оны бәріміз де түсінеміз. Алайда, соттың абыройы, ол, ең алдымен – мемлекеттің абыройы.

Соттар – халық көп жиналатын орын. Жасыратыны жоқ, ғимараттарымыз ескі.

2018 жылға дейін 10 шақты жыл ремонт пен премияға бір тиын да бөлінген жоқ.

Бар қаржыны төбесінен суы сорғалайтын шатыр мен қисайған қабырғаларды жөндеуге жұмсадық. Тіпті, кеңсе қағазы мен принтердің бояуын да өз ақшамызға сатып алатынбыз. Үнемделген қаражатты IT-жобаларға салдық.

Қасым-Жомарт Кемелұлы, Сіз жолдауда сот саласына мықты заңгерлер керектігін айтып өттіңіз. Алайда, олар біздің салаға келгісі келмейді. Неге? Себебі, жауапкершілік көп, жалақысы мен соцпакеті мардымсыз. Осы себепті судьялық вакансия 10 %-ды құрайды. Әсіресе, төрағалық лауазымға қызығушылық аз.

Еліміздің сот жүйесіне бөлінген қаржы бюджет шығысының 0,46% ғана құрайды. Қырғызстан, Ресей, Украина, Молдова соттарының бюджеттегі үлесі 1%-дан көп.

Эстония, Литва, Латвия, Ресей, Украина, Әзірбайжан, Грузия мен Армениядағы аудандық судьялардың жалақысы 1 мыңнан 4 мың еуроға дейін болса, біздікі – 700-ден 1 мың еуроға дейін.

Бізде судьялық мансап 30 жастан басталады. Жиырма жыл істеп, 50 жаста отставкаға шығуға қақысы бар. Бірақ, 63-ке толмайынша, пенсия ала алмайды. Пенсияны 13 жыл тосу керек. Ал құқық қорғау қызметкері отставкаға шыққан күннен бастап зейнетақы алады.

Медициналық көмек алуымыз да ақсап тұр. Мұны пандемия кезінде қатты сезіндік. Әркім өз бетінше емделді. Таныс-тамыр жағалап кеттік. Әкімшілік ресурсты да қостық. Өкінішке қарай, бірқатар әріптестерімізден айырылып қалдық.

Елімізде 2684 судья мен 6500 сот қызметкері бар. Бұл халықтың 0,1 %-нан да аз.

Қазір судьялар тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік емханаларға тіркеле алады. Жедел жәрдем мен шұғыл стационарлық көмек жалпыға ортақ негізде көрсетіледі. Сондықтан, судьяларға медициналық көмек көрсетудің жаңа механизмдерін енгізу қажет. Мәселен, әрбір құқық қорғау органының өз госпиталы бар. Бізде де осындай мүмкіндік болса дейміз.

Судьялардың психо-эмоционалдық жүктемесі ауыр. Сол себепті, күйзеліске жиі түседі. Денсаулықты қалпына келтіру үшін санаторлық-курорттық ем алу қарастырылса, дұрыс болар еді.

Ақша аспаннан түспейді. Қаржы табудың тәсілі көп. Соның 2 жолын мысалға келтірсем:

Біріншісі – соттарды біріктіру.

Мәселен, елордамыздың 4 ауданында (Сарыарқа, Алматы, Есіл, Байқоңыр) азаматтық және қылмыстық істерді қарайтын 8 сот бар. Осыларды біріктіріп, 2 сотты ғана қалды-

руға болады. Нәтижесінде, көлік, кеңсе, күзет, қызметкерлер штаты мен коммуналдық шығындар бірнеше есе үнемделеді.

Бір қалада бірнеше сот ашу – ескірген шешім. Бұрын географиялық алшақтық проблема болатын. Қазір – цифрландыру заманы. Процеске үйде отырып-ақ, онлайн режимде қатысуға болады.

Қаржы табудың екінші жолы – мемлекеттік баж мөлшерін арттыру.

Елімізде жүздеген мың адам «ұсақ-түйек» үшін соттасып жүр. Себебі – мемлекеттік баж төмен. Оның мөлшері 25 жыл бұрын, сонау 90-шы жылдары бекітілген. Ол кезде халықтың күнкөрісі мен құқықтық сауаты төмен болатын. Сондай-ақ, бізде мемлекеттік баждың ең төменгі мөлшері бекітілмеген. Коммуналдық қарыздар бойынша ол – 5, 10, 20 теңге болуы мүмкін.

Барлық сот істерінің 84% бойынша мемлекеттік баж 5 мың теңгеге де жетпейді. Бұл жағдай заңгерлерге тиімді. Олар үшін ел-жұрттың соттасқаны жақсы, қыруар пайда табады.

Тіпті, мүлдем дау жоқ болса да, соттасу әдетке айналған. Бұл – құқықты асыра пайдалану. Мұнымен барлық елдер күресуде.

Баждың төмендігінен медиация банкротқа ұшырауда. Ақысы 10 мың теңгені құрайтын медиаторға барғанша, 800 теңге баж төлеп, соттасқан артық емес пе?

Баж төмен болғандықтан, бәрі сотқа жүгіреді, ешкім ымыраға келмейді, қоғамда дауекестік азаймай отыр.

Дамыған елдерде 20 доллар үшін де соттасады. Бірақ бажы біздегідей 20 цент емес, 220 доллар. Бұл баждың ең төменгі мөлшері. Сондықтан, осы мәселелерді съезд қаулысына енгізуді сұраймын.

Құрметті Қасым-Жомарт Кемелұлы!

Біздің мақсатымыз біреу. Ол – қоғамның сотқа деген сенімін арттыру. Барлық жаңашылдықтар да осыған бағытталған.

Апелляция судьяларының атынан талап-тілегімізді тыңдағаныңыз үшін ризашылығымды білдіремін!

23.10.2020 жыл

ҚАЗАҚ ЗАҢГЕРІ – ЖАҢАНША

Сонау Сырым батырдың өмірі мен реформаторлық жолдарын өзіне үлгі тұтқан бала Жаһанша, қайтсем қазақ жұртына өз теңдігін ұстатамын деген асқақ арман жетегінде жүріп, қалай заңгер Жаһаншаға айналғанын жақсы білеміз. Әкесі училищені аяқтаған соң Жаһаншаны жанына ілестіріп Бақытжан Қаратаевқа алып келеді.

Адамның көкірегіндегіні көзіне қарап білетін зиялы жан, әкесі Досмұхамбетке қарап: «Сіз, өзіңіз үшін болмаса тек бір ұлыңыздың қамын ойлап келіп тұрмаған секілдісіз. Ұлыңыздың артында еліңіздің де жағдайына алаңдап тұрғаныңызды сезгендеймін. Жалпы қазір аумалы-төкпелі заман болып тұр. Оның үстіне, балаңыздың да алысқа қарай көз тіккенін көріп тұрмын. Елдің ісіне араласу үшін саяси сауаттылық керек, саясат салтанат құрмайынша жағдайымыздың дұрыстала қоюы қиын. Сондықтан, ұлыңызға заңгерлік мамандыққа баруға кеңес беремін» – деген екен. Міне осындай жандардан ақыл-кеңес алу оны жүзеге асыру асқан зиялылықты білдірсе керек. Сол кездегі оқып ел ісіне араласқан кез келген Алаш қайраткерлері өздері таңдаған мамандықтың шеңберінде шектеліп қалмай, бірнеше саланы қатар меңгеріп, жазу ісімен де айналысқанын көруге болады.

Досмұхамедов Жаһанша 1887 жылы маусым айында Орал облысының Жымпиты уезіне қарасты Бұлдырты өзенінің бойындағы №3 Қарақұдық ауылында дүниеге келген. Алдымен ауыл молдасынан хат танып, кейін Жымпитыдағы болыстық мектеп «Приходская школадан» білім алады.

1896 жылы Орал қаласындағы әскери реалдық училищесінің дайындық класына қабылданып кейін осында оқу орнына түседі. Училищеде Халел Досмұхамедұлы, Жалмұхаммед Сүйінтүрұлы, Нұрғали Ипмағамбетұлы, Нұрғали

Досболайұлы, Ғұбайдолла Бердіұлы, Шабазгерей Көсепағалиұлымен араласып, сырласты. Ұстаздардың ішінде Жаһаншаға жақын іш тартатын неміс тілінің мұғалімі Феликс Глизенгер болды. Ол жас шәкіртінің «халқыма қызмет ету үшін оқып жүрмін» деген жауабына риза болып, «Олай болса, тарихқа көбірек үңіл, заңдық қағидаларды зертте, халқың үшін қызмет істеуге көп білім ал, ізден, табанды дайындал» деп кеңес беріпті. 1906 жылы оқуын тәмамдап осы жылы Мәскеудегі Императорлық университетіне оқуға түседі. Мәскеу университетін 1910 жылы «Заңгер» мамандығы бойынша бітіріп шығады. 1911 жылы Көші-қон басқармасының статист қызметінен еңбек жолын бастап, Ақмола, Торғай, Орал облыстарының қазақтарының шаруашылығын зерттейді. 1911 жылы Томскіде отставкадағы генерал Черняев маңындағы земство бастығы

болған К.Колосовскийдің қызы Ольгамен некеге отырады. Осы жылы «Уральский листок» газетінің №9,14.20 сандарына «Несколько слов о киргизском обычном нраве и народном суде» атты мақаласы жарық көреді.

Алдымен Томск қаласында мамандығы бойынша адвокат, кейін округтік сотының Каинск уезі бойынша прокурор болып 1916 жылға дейін қызмет атқарады. 1916 жылы Ақпан төңкерісінен кейін Каинск уездік атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметін атқарады. 1917 жылы Оралдағы уақытша Қазақ комитетінің арнайы шақыртуымен елге келіп, Орал қаласындағы 19-22 сәуірде өткен I Қазақ съезінде төраға болып сайланды. Кейін Орынборда өткен I Жалпықазақ съезіне делегат болып барады. Орал облысының Құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат, және Киев қаласында өтетін Федералистер съезіне делегат болып белгіленеді. Орынбор қаласында өткен II Жалпықазақ съезіне делегат болып қатысып, «Автономия құру туралы» баяндама жасайды. Осы съезде Алашорда үкіметі құрылып оның төрағасы болып Әлихан Бөкейханов сайланады. 1918 жылы Қаратөбеде Батыс аймақтарды басқаратын үкімет құру үшін облыстық құрылтай өткізеді. 1918 жылы сәуірде Жымпитыда IV Орал облыстық қазақ съезі өтіп, Уақытша үкімет «Ойыл уәлаяты» құрылады. Үкімет құрамы 7 адамнан сайланып, оның құрамына Х.Досмұхамедов, Ж.Досмұхамедов, Д.Күсепқалиев, С.Омаров, Қ.Асанов, С.Сарғожин, Ғабдолғалым Қуанайбаласы сайланады.

1918 жылы қыркүйекте Уфа директориясын құру мәжілісіне Алашорда үкіметінен 12 делегат қатысып, осы мәжілісте «Ойыл уәлаяты» Уақытша үкіметі таратылып, оның орнына Алашорданың Батыс бөлімін құру туралы шешім шығарылады. Оның төрағасы болып Ж.Досмұхамедов сайланады. Бір жыл сегіз ай қызмет жасаған Батыс Алашорда тараған соң заман күрт өзгеріп кетеді. Алғаш рет Жаһанша 1920 жылы Орал қаласында тұтқындалады. Алайда ол өзін қорғап шығады. 1923 жылы ол Ташкентке кетеді. Онда ол ғылыми жұмыстармен айналысып, Орта-Азиялық юристконсультант болып қызмет етеді және 1924 жылы кеңестік қылмыстық кодексті әзірлеп 1000 данамен «Жауыздық низамдамыс» деген атпен Ташкентте басып шығарады.

1927 жылы Қызылордаға көшіп келіп УСНХ да юристконсультант қызметін жалғастырады. 1929 жылы осы қызметі бойынша Алматыға ауысады, бірақ қарашада жұмыстан қуылады да жұмыс таба алмай Ташкентке қайта кетеді. 1930 жылдың наурызында Москваға барады, онда оның

бажасы Тұрар Рысқұлов Ольга екеуіне Хавско – Шабловка қиылысындағы 11 үйден екі бөлмелі пәтер алып беріп, «Скотоводқа» жұмысқа тұрғызады. Осы жылы ол қамауға алынып 5 жылға сотталады. Екі жыл түрмеде отырып содан соң 1932–1935 жылдар Воронежге жер аударылады. Ол жақта экономист болып қызмет етеді. Жазасын өтеп, Москваға оралады. Түрмеден келген соң денсаулығы сыр береді, сонда да Сәбит Мұқановтың кітаптарын аударумен айналысады. 31 сәуір 1938 жылы Мәскеудегі пәтерінен тұтқынға алынды. Ол тұтқындалған уақытта үйлерінде әйелі Ольга, енесі мен студент Қадес болған. Үш айға жуық Таганск түрмесінде отырып, үштіктің шешімімен «Ату» жазасына кесіледі. Заңды үкім 16 шілде 1938 жылы шығарылып үкім сол жылдың 3 тамызында орындалады. Ұзақ уақыт бойына әйелі оның атылып кеткенін білмейді. Мәскеудегі Бутово полигонында 120 адаммен бірге таңғы уақытта атылған. Ол полигонда барлығы 20761 адам бірнеше шұңқырларға көмілген және ұзақ уақытқа құпия түрде сақталып келген. 1957 жылы 2 желтоқсан №1811/57 іс бойынша Москваның қалалық соты «Жаһанша Досмұхамедовтың кінәсі толық мойындалған жоқ», деп ақтауға шешім шығарды.

Бүгінде қазақ заңгерлерінің арасында ойып тұрып орын алатын Жаһанша Досмұхамедұлының еңбектері әлі толық зерттеуді қажет етеді. Оның тағы бір қыры көркем әдебиетте аудармамен айналысқаны Мәскеу полиграфиясының телеграммалары арқылы дәлелденіп отыр.

Кезінде «Уральский листок» газетінде жарық көрген «Несколько слов о киргизском обычном нраве и народном суде» атты мақаласы Жаһаншаның диссертациялық жұмысы екені анықталып, оны Мәскеу архивінен алған Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD аға оқытушысы Исаев Мұхтар Сеитханұлы жақында ғана хабарлап жақсы жаңалығымен бөліскен болатын. «Қырғыз-қазақ күнделікті құқықтарының негізгі ережелері және оны жүзеге асырушы орган ретінде халықтық сот» тақырыбында жазылған дипломдық жұмысы бүгінгі кандидаттық диссертациясының салмағымен пара-пар деуге болады. Сонымен қатар, жаңадан табылып отырған дипломдық жұмыс бұрын еш жерде жарияланбаған және қазақ мемлекеттілігі мен оның құқықтық негіздері, әдет ғұрпы, т.б тұрғысынан тарихи құнды дереккөз деуге болады.

Айнагул ОЙШЫБАЕВА,
Сырым Датұлы атындағы
тарихи-өлкетану музейінің меңгерушісі

ЖҮРЕК ҚАЛАУЫ

Осыдан отыз жылдай бұрын, дәлірек айтсам, 1995 жылдың 21 маусымында Алматы қаласы Төрелік сотының (арбитраждық) судьясы болып тағайындалдым.

Бұл қызметті жүрегімнің лүпілімен, қалауымен таңдадым.

Мариям ҚАРАБАЕВА,
Алматы қалалық сотының судьясы,
ҚР Жоғарғы Соты жанындағы Сот төрелігінің сапасы жөніндегі комиссияның мүшесі

Қара шаңырақ – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің заң факультетінде оқып жүрген кезімде (1983–1988 жылдары) барлық пәннің ішінде мен үшін ең сүйкімдісі – азаматтық құқық пәнінен шаруашылық дауларды шешу, яғни кәзіргі тілмен айтқанда, кейс тапсырмаларын орындау еді.

Тапсырма орындау үшін қолданылатын тасымалдау, жеткізу тағы сол сияқты шаруашылық құқықтық қатынастарды реттейтін сол кездегі заңнама жинағы – «КСРО Министрлер Кеңесінің қаулылар жинағы» деген кітапты алу үшін Алматыдағы ең үлкен кітап дүкеніне барып, Мәскеуден арнайы тапсырыс бергенімді, бір-екі айдан кей-

ін сол кітап қолыма алғаш тигенде жүрегім қатты лүпілдеп, оны қойныма қысып, қайта-қайта иіскеп қуанғаным есімде.

Үйге жеткенше асықтым, арманым – отыра қалып, қаулыларды оқып, берілген тапсырмаларды шешіп тастау.

Ертеңіне сабақта басқа группаластарым өз шешімдерін айтып жатыр. Ариадна Ивановна Беспалова ұстазымыз оларды тыңдап болған соң, басқаларымызға барлай қарап, «кім басқаша шешім шығарды?» дейді. Басым көпшілігі тура солай шығарыпты.

Менікі басқаша. Бірақ, көпшіліктен өзгеше болса мен қателескен болармын деген күдікпен, бәсең дауыспен қысыла үн қатамын. Ұстаз бәрімізді тыңдап алып, менің

шешімімнің заңға сәйкес шығарылғанын жариялады. «Жарайсың, Қарабаева!» деп, мақтап қояды. Оған мен де мәзбін, қанат бітіп, құлшына түсемін. Мәз болмағанда ше?

Алматыдағы № 86 қазақ мектебін бітіргенмін, ал университетте сабақ тек орыс тілінде өтеді...

Алғашқы лекция «Саяси экономика» деген пәннен болды. Екі сағатта оқылған лекциядан біршене сөз ғана түсіндім. Айналамдағы орыс мектебін бітірген курстастарым қолдары қолдарына жұқпай, лектордың сөзін қалт жібермей, сусылдатып конспектілеп жатыр...

Үзілісте өз ойыммен алысып отырмын: «оқудан өз еркіммен арыз беріп, кәзір шыға берейін бе, әлде бірінші сессияны күтейін бе? Оны күтіп, емтихандардан құлап, масқара болғанша, кәзір кеткенім жақсы болар?». Сонымен, тәуекелге бел буып, бірінші курста сабақты жаттаумен ғана жүрдік. Екінші курстан бастап төселе бастадық.

Енді, міне, орысша кейс тапсырмаларын, қолданатын заңнаманы дұрыс түсініп, дұрыс шешім шығара бастадық.

Шабыт келді, құлшыныс пайда болды. Сабақтан келе сала, үйде орындауға тапсырылған да тапсырылмаған да кейс-есептерді шешіп тастайтын болдым.

Үшінші курсқа келгенде болашақ мамандығымызға таңдау жасап, болашақта қай салада жұмыс істейтініміз туралы сауалнама толтырдық. Сол арқылы мамандандырылған топтарға бөлінеміз.

Мен еш ойланған жоқпын. Өзінің қуанышты лүпілімен жүрегім маған өз қалауын әлдеқашан білдіріп қойған. Шаруашылық саласындағы дауларды шешу – арбитрдің мамандығын таңдадық. Бес жыл Әділет министрлігінің «Заңнаманы жүйелеу, заң жобаларын дайындау» басқармасында жұмыс істегеннен кейін, Алматы қалалық арбитраж сотының судьялығына тағайындалдық. Кейінгі жасалған сот реформаларының нәтижесінде арбитраждық сот жүйесі жойылып, экономикалық даулар жалпы сот жүйесінің қарауына өтті. Әділет министрлігіндегі заң шығармашылығы саласындағы тәжірибем судья қызметіндегі заңның дәл

мағынасын түсіну, оны дұрыс қолдану ісіне көп пайдасын тигізді.

Міне, содан бері 28 жыл да өтіп кетіпті.

Сот жүйесінің қасиетті қара шаңырағы – Алматы қалалық сотында жақсыны да, жаманды да көрдік, көргенімізді көкірекке түйдік. Жүрегім мені алдамапты. Қандай ауыр болса да, жүрегім өзі таңдап берген жұмысымды өте жақсы көремін.

Иә, жұмысымды жақсы көремін, ал оның жауапкершілігінің тереңдігін кейін келе білдім...

Дана бабаларымыздан: «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ»...

«Қазы болу өз өзін мақтамен бауыздағанмен бірдей. Алланың айтқанын жасасаң – адамдардың ашуына қаласың, адамдардың айтқанын жасасаң – Алланың ашуына қаласың»...

«Бір қазы бар – шариатты білмейді, білімсіз бола тұра, өзі сұранып қазы болды. Білімсіздігі себепті теріс үкім айтты. Оның орны – тозақ. Бір қазы бар – шариатты жетік біле тұра, әлдебір себептермен қасақана теріс үкім айтты. Оның да орны тозақ. Енді бір қазы бар, шариатты біледі, қазылық етуге мәжбүр болғанда біліміне сай әділ қазылық етті. Міне, оның орны – жәннәт»...

«Әділетсіз қоғамның бай-шонжарлары қылмыс жасаса олар мүлде жазаға тартылмайды не ең жеңіл түріне тартылады. Ал кедейлері қылмыс жасай қалса, жазаның ең ауыр түріне кесіледі. Бара келе ондай қоғамды әділетсіздік жайлап, соңында ол қоғам құрдымға кетеді»... деген сияқты, салмағынан тау жарылардай сөздер жетті бізге.

Сот шығарған әрбір үкім-шешімінің заңдылығы, әділдігі бірер ғана адамның тағдырына емес, түптеп келгенде бүкіл бір қауым ел, тұтас қоғамның да тағдырына әсер етеді екен. Ендеше жауапкершілігі бұл дүниенің ғана заңымен шектелмейтін, қуанышынан гөрі бейнеті басымырақ жұмыстың суығына тоңып, ыстығына күйсек те, өзіміз таңдаған іске адал, яғни ісіміздің хас шебері болу, заң үстемдігін – баршаның заң алдындағы теңдігін сақтай отырып, әділдік туын тік көтеріп, оған қасақана қиянат жасаудан сақтану парыз екен.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАЛАР ЗАМАНҒА САЙ ЖЕТІЛДІРІЛУДЕ

Еліміздегі бірқатар қылмыстық заңнамадан жұмыс істемейтін немесе сот төрелігіне кедергі келтіретін баптар алынып тасталады. Бұл шара Мемлекет басшысының өткен жылғы жолдауында берген тапсырмасына орай «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қылмыстық, Қылмыстық-процестік және Қылмыстық-атқару кодекстерін оңтайландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңның жобасы дайындалып, Парламент Мәжілісінде бұл жаңа құжаттардың тұсауы кесілді.

Әділет вице-министрі Алма Мұқанованың айтуынша, құжат азаматтардың құқығын қорғауды арттыру, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, бизнес істеріне өз бетінше араласу фактілеріне және лауазымдық өкілеттікті теріс пайдаланудың өзге де нысандарына жол бермеу, азаматтарды қылмыстық процестің орбитасына барынша аз тарту, осы үрдіс кезінде шындықты анықтауға қажетті рәсімдерді оңтайландыру мақсатын көздейді. Қылмыстық және қылмыстық-процестік

заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша Жобалық кеңсе және Ведомствоаралық жұмыс тобы құрылды. Оның құрамына құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың, сот, ғылыми және адвокаттық қоғамдастық өкілдері кіреді.

2022 жылдың қазан айынан желтоқсан айының соңына дейінгі кезеңде Жобалық кеңсе Қылмыстық кодекс пен Қылмыстық-процестік кодекстің қолданылу практикасы мен статистикалық деректерді ескере отырып,

жұмыс істемейтін нормаларды, коллизияларды, олқылықтар мен сот төрелігіне кедергі келтіретін нормаларды анықтауға бағытталған баптық талдау жасады. Барлығы 1151 бап талданды. Заң жобасы бойынша Қылмыстық кодекс, Қылмыстық-процестік кодекс, Қылмыстық-атқару кодексін жетілдіру ұсынылды.

ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМШАРТТЫ ОРЫНДАҒАНҒА ЖЕҢІЛДІК ЖАСАЛАДЫ

Қылмыстық кодекстегі негізгі жаңалық – процестік келісім бойынша кінәні мойындау нысанында қылмыстық жауаптылықтан босату талабы алып тасталады. Қолданыстағы заңнама бойынша келісім 2 нысанда жасалады. Олар онша ауыр емес, ауырлығы орташа не ауыр қылмыстар бойынша – күдікті, айыпталушы келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайда – кінәні мойындау туралы мәміле және қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ, экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ықпал ету кезінде барлық санаттағы қылмыстар бойынша ынтымақтастық туралы келісім. Қылмыстық заң процестік келісімнің барлық шарттарын орындаған адамның қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін екенін белгілейді.

Процестік келісім немесе «тергеумен мәміле» кезінде адам кінәні мойындайды, дәлелдемелер мен залалдың мөлшеріне дау айтпайды, тергеу мен сот жеделдетілген тәртіппен «жүреді», яғни, кінәні дәлелдеу үшін мемлекеттің уақыты мен қаражатын процестік үнемдеу артады. Өз кезегінде, заң сотталушы үшін белгілі бір «жеңілдікті» қарастырады, әйтпесе процестік келісімнің мәні болмас еді.

Алайда, жоғарыда аталған процестік келісімнің екі нысаны арасында түбегейлі айырмашылық бар. Егер, бірінші жағдайда сотталушы тек өзінің кінәсін мойындап қана қойса, екінші жағдайда оның қылмысты одан әрі ашуға белсенді жәрдемдесуі талап етіледі. Осы екі нысанда қылмыстық іс қаралып жатқан сотталушыларды тең емес

жағдайға қояды. Бұл ретте, іс жүзінде кінәні мойындау туралы мәміле міндетті түрде соттың айыптау үкімімен аяқталады және жазаның ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің жартысынан аспайтын жаза тағайындалады. Егер сот кінәні мойындау туралы мәмілемен келіспесе, онда ол істі прокурорға әдеттегідей тергеуді ұйымдастыру үшін қайтарады. Осылайша, ҚК-нің 67-бабының ережелері іс жүзінде кінәні мойындау туралы мәмілеге қолданыла алмайды. Осыған байланысты бұл баптың қолданылу аясын ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімінің барлық шарттарын орындау жағдайымен ғана шектеу ұсынылып отыр.

ЕСЕЛЕНГЕН АЙЫППҰЛ ЕНГІЗІЛЕДІ

Ревизия жүргізу шеңберінде қылмыстық құқық бұзушылықтар санкциясын жасалған іс-әрекетке сәйкес өзектендіруге назар аударылды. Яғни, жазаның пропорционалдығын, сондай-ақ, бас бостандығынан айырудың баламасын қамтамасыз ету мақсатында кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар, атап айтқанда, экономикалық құқық бұзушылықтар бойынша бірнеше еселенген айыппұл енгізіледі.

Қазіргі уақытта ҚК-нің 189 және 190-баптар бойынша бірнеше еселенген айыппұл тек мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға қатысты қолданылады, ал қалған адамдарға қолданылмайды. Бұл ретте бірнеше еселенген айыппұлды қолдану түрме тұрғындарының қатарын өсірмейтін неғұрлым пәрменді экономикалық шара. Сонымен, белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру қолданылуы мүмкін. Өз кезегінде, басқа экономикалық қылмыстар бойынша қазір АЕК-пен айыппұл қолданылады, бұл мемлекетке келтірілген залалға қатысты пропорционалды жаза емес. Бірнеше еселенген айыппұлды енгізу іс жүзінде көрсетілген мәселелерді шешуге ықпал етеді.

ҚОРҒАУ АКТІСІ АДВОКАТТАРҒА ЖОЛ АШТЫ

Ал, Қылмыстық-процестік кодекстегі негізгі жаңалық қылмыстық процесс шеңберінде азаматтар құқығын қорғауды арттыру және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету,

актісі. Қазіргі уақытта сот ісін жүргізуге айыптаушы тарап толық қалыптастырған қылмыстық іс келіп түсуде, бұл өз кезегінде судьялардың іс бойынша айыптау бейімділігін қалыптастыруға ықпал етеді. Сот тараптарға өз мүддесін қорғау үшін тең мүмкіндік пен іс жүргізу белсенділігін қамтамасыз етуі керек екенін ескере отырып, қорғаушы тарапқа айыптау актісіне қарама-қарсы болатын құжат қорғау актісін сотқа енгізу құқығын беру ұсынылады. Осылайша, қорғау актісін жасау, оған қорғаушы тарап жинаған дәлелдемелерді қосу мүмкіндігі болады. Яғни, біріншіден, судьяның сотталушыға қатысты біржақты пікір қалыптастыруына кедергі жасауға, екіншіден, адвокаттың, әсіресе, мемлекет тағайындайтын адвокаттың өз қорғауындағы азаматтың құқығын неғұрлым белсенді қорғауына және ынталы жұмыс істеуіне жол ашылады.

Қорғау актісін енгізу мүмкіндігі прокурордың және адвокаттың сот процесінде тиісті рөлді атқару кезіндегі қарсыласу мүмкіндігін теңестіреді. Қорғау актісінде қорғау және айыптау тараптардың дәлелдемелерін, кінәсіздік туралы, не кінәсіздіктің аз дәрежедегі мәлімдемелерін, айыпталушының кінәсін ақтайтын, не жеңілдететін дәлелдеме туралы, дәлелдемені жинау және бекіту кезінде тергеудің рұқсат етілмеген әдістерін қолдану туралы талдау және басқа да өтініштер көрсетілуі мүмкін.

МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ ИНСТИТУТЫ МАҢЫЗДЫ

Қылмыстық-процестік кодекстегі келесі түзету азаматтарды қылмыстық процестің орбитасына барынша аз тарту кезінде шындықты анықтауға қажетті рәсімдерді оңтайландыруға бағытталған. Осы бағыт шеңберінде қылмыстық істі әдепкі электрондық форматта жүргізу көзделіп отыр. Бұл тәсіл қылмыстық істі әдепкі электрондық форматта жүргізуге мүмкіндік береді. Қазір қылмыстық процеске қатысушының пікірін ескеру қажет.

Қылмыстық-атқару кодексіне енгізілмек түзетулердің негізгі жаңалығы бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларды орындау тәртібін, оның ішінде пробация қызметінің жергілікті атқарушы

органдармен өзара іс-қимылын жетілдіруге бағытталмақ. Бұл орайда жергілікті бюджет есебінен пробация қызметін ұстау, химиялық кастрация түріндегі мәжбүрлеп емдеу тәртібін өзгерту, пробация қызметі мен жергілікті атқарушы органның қоғамдық жұмыстарды орындауын бірлесіп ұйымдастыру процесін егжей-тегжейлі регламенттеу сияқты шаралар қамтылды.

Сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын жетілдіру де осы құжаттың аясында қолға алынбақ. Бұл орайда ауырлығы аз немесе орташа қылмыс жасағандарға қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босатуда жалпы мерзімді төмендету көзделіп отыр. Бұл шараның аясында өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандарға қатысты пробациялық бақылаудың 10 жылдық мерзімін белгілеу, сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға тыйым салуды белгілеу ұсынылды. Сотталғандардың құқықтық жағдайын жақсарту тұрғысында бірқатар талап айқындалмақ. Атап айтқанда, әлеуметтік пайдалы байланысты қолдау үшін сотталғанды ауыстыру негізін кеңейту, жазаны одан әрі өтеу, мекемелерге жіберу үшін тыйым салу енгізіледі.

Ревизия жүргізу шеңберінде Қылмыстық кодекс пен Қылмыстық процестік кодекске өзгерістер мен толықтырулар енгізу жиілігі мәселесіне де ерекше назар аударылды. Баяндамашының айтуынша, соңғы 8 жыл ішінде бұл құжаттар әрекеті әртүрлі заңмен, соның ішінде тұжырымдама бастапқыда оларды түзетуді көздемейтін заңдармен өзгертіліпті. Бұл заңнамалық актілердің тұрақтылығын талдау оларды тұрақсыз заңдар қатарына жатқызады. Осыған байланысты әртүрлі заң жобасы шеңберінде осы кодекстерге «шексіз» түзетулер енгізуге мүмкіндік бермейтін арнайы тетік белгілеу ұсынылады.

Түзетулер қылмыстық процестегі қатысушылар мүддесін сақтауға бағытталды. Осылайша, заң жобасы азаматтар құқығын қорғауды күшейтіп, қылмыстық процесті оңтайландырады, «дебюрократизациялауды» қамтамасыз етеді деген сенім бар.

Айша ТҰРМАҒАНБЕТОВА,
«Заң»

САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІННІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫРЛАРЫ

XX ғасырдың 30-50 жылдарындағы жаппай саяси қуғын-сүргін науқаны құрбандары үнінің жаңғырығы бүгінгі күнімізге дейін жетіп тұр. Архив қорларындағы сарғайған парақтардың сыбдырымен қаншама айбыны асқан азаматтардың құйындай ұйтқыған наласы еседі.

Еркін СТАМШАЛОВ,
Жетісу облысының
М.Тынышбайұлы
атындағы тарихи-өлкетану
музейінің аға ғылыми
қызметкері, Phd-докторант

Қазақстан тарихындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі алғашқы комиссия қорытындылары 1992 жылдың 22 желтоқсанында жарияланды. Алғашқы мемлекеттік комиссия негізінен XX ғасырдың 30-жылдарындағы саяси репрессияларға саяси-құқықтық бағасын берді. Комиссия қорытындыларында 1926 жылғы

РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының жалпы саны 12 тармақтары бойынша жазаға тартылған құрбандар ақталып, жаппай жазалауға негіз болған кейбір советтік құқтық актілерге саяси баға берілді [1].

Тарихи кезеңнің ерекшеліктеріне, қоғамдық сұранысқа сай жүргізілген бұл комиссия жұмысы тарихи сананың жарасын са-

уықтыруда сеңнің бұзылуына әсер еткенін айту керек. Алайда, советтік кезең салқынымен астас жүргізілген ақтау жұмыстары толыққанды болмады. Совет қоғамында тоталитарлық зорлық-зомбылық көрген басқа әлеуметтік топтар мен жеке тұлғалардың қасіретіне назар аударылмады. Атап айтқанда, 1926 жылғы РСФСР Қылмыстық кодексінің 59-бабы (бандитизм аталған халық көтерілістері), 61-бабы (қоғамдық міндеткерліктерді орындамау), 107-бабы (азық-түлік дайындау науқандарында тасымаларды орындамау), 84-бабы (заңсыз шекара бұзу) сияқты және 70 жылдық кеңестік кезеңнің басқа да қырлары қаралмады.

2020 жылғы Президент Қ.Тоқаевтың жарлығымен қолға алынған мемлекеттік комиссия құзыретіне толық ақтау, яғни жазықсыз жапа шеккен, атылған, асылған, лагерьлерге қамалған, жер аударылған, мүліктері тартып алынған, азаматтық құқықтары шектелген азаматтар категорияларын жаппай ақтау міндеті кіреді. Республикалық комиссия тарапынан құрылған 11 түрлі жұмыс тобы осынша жазаланғандар категорияларын ақтау үшін зерделеу, іздестіру жұмыстарын қамтуда.

Саяси тұрғыдағы репрессия шараларына 1928 жылғы ірі байларды тәркілеу барысында да жол берілді. Тұтас әулеттердің сергелдеңге түсіп жер аударылуы, жол азабын көтере алмай шығын болуы сияқты жағдай Алматы округінің барлық аудандарында дерлік орын алды. Мұның өзі науқанды тығырыққа тірейтін болды. Өйткені, тәркіленуге жатады деп анықталған шаруашылықтардағы мал саны көрсетілген нормаға жетпейтін болды. Бұл жағдайда ағайын адамдардың, басқа да туыстарын, шаруашылықтарын қоса есептеу орын алды. Мұндай заңсыздықтар көрсетілген бірнеше ондаған арыздардың ешқайсысы қанағаттандырылмады.

Тәркілеуге жатқызылғандар ғана емес, олардың туыстары да қуғын-сүргінге ұшырады. Жазадан құтылу үшін бала әкесінен бас тартып, әйелі күйеуінен ажырасып жатты. Алайда, кейбір «аса қырағы» азаматтардың хабарлауымен, мұндай жағдайлардан пайда болмады. Стихиялық бас көтерулерді

болдырмау үшін өкімет кең көлемді жазалау шараларына көшті. Тек қана Шоқпар ауданында 15 бай, 3 орташа, 6 кедей, жиыны 24 адам тұтқындалып, сотталды [2,48 б.]. Алматы округінен ірі байлар санатында Орал округіне жер аударылған 80-ге жуық әулеттің трагедиялы тағдыры өз алдына күрделі мәселе.

Қыстың көзі қырауда жазықсыз жазатартып, аш-жалаңаш босқындардың қаншасы Оралға барар жолда, қаншасы Орал маңында қаза болды. Оралға жеткендердің біраз бөлігі түрлі желеумен Сібірге айдалған. Олардың бірнешеуі сол айдаудан қашып келіп, Алматы округіндегі көтерілістерді басқарған. Осы арада зобалаң жылдардағы зұлмат саясаттың бір әулеттің өміріндегі әсерін мысалға келтіре кетсек артық болмас. Бұл өзі, XX ғасырдағы саяси қуғын-сүргін, зұлмат-ауыртпалықтың барлығын дерлік бір әулет тағдырынан көруге болатынын аңғартады.

Әңгіме 1928 жылғы тәркілеу бойынша Қастек ауданынан Орал округіне 79 жасында жер аударылған Жылқыбай Қадырбаевтың әулеті туралы. 1929 жылдың 26 қаңтарында Қазақстан ӨАК төрағасы Е. Ерназаровқа Алматы округі Қастек ауданынан Орал округіне жер аударылып келген төрт жанұяның атынан Орал округі Зауральный ауаткомына қарасты №16 ауылдан жолданған тілекке қол қоюшылардың арасында Жылқыбай Қадырбайұлы да бар. (Қалған қол қоюшылар: Әбділдә Жаубасарұлы, Есдәулет Асылбекұлы, Әбділдә Тоқбергенұлы). Жолданған тілекте: «өткен жылдың бірінші декабрінде Орал округіне білініп, Орал қаласының қасындағы қазақ ауылдарының ішінде қыстап отырған барлығы 34 жан. Көпшілігі ауру, әсіресе, балалар мен шал-кемпірлер. Жол үстінде бала-шағадан екі-үш адам шығындап та кетті» – деп баяндалады.

Сол себепті, тәркіленген байлар: «Жазықты болған өз бастарымыз қайда айдасаңыздар да біз разымыз. Жазықсыз қатын-балаға рақым қылуыңызды тілейміз. Егер де бала-шағаның халі осы қалпында тұрса, баладан түк қалатын емес» – деп көрсетеді. Тілек жолдаушылар өздерін елге қайтармаса да, тым құрығанда үйренген

жердің ауасына сәйкес келетін Сырдария округі сияқты жерлерге жіберуді сұрайды [3, 160-б.].

Жамбыл жыраудың замандасы болған қайырлы бай, болыс болған Жылқыбайдың өзі 1929 жылдың басында Орал округі Зауралье ауданында қаза табады. Әкесі қайтыс болғаннан кейін оның ұлы Шөжеғұл Жылқыбайұлы белгісіз себеппен айыпталып, Сібірге жер аударылған. Сібірден қашып шыққан ол қайтадан Қастек ауданына келеді. Шөжеғұл 1930 жылдарда осы ауданда өріс алған тағы да тәркіленуші Шалтабай Құдайбергеновтың көтерілісшілеріне қосылады. Ақырында Шөжеғұл Шалтабай отрядынан бөлініп, Қордайда әрекет еткен Күнбатар, Таңатар есімді қарулы босқындармен бірге Қытайға кеткен. Әйелі Жібек пен оның қамқорлығындағы балалары осында қала береді. Шекарадан өте салып, сібе топтарының тонауына ұшырап, жандарын аман алып Күнеске жеткен. Оспан батыр Исламұлының көтерілісіне қатысқан. Шөжеғұлдың Қазақстанда қалған баласы Төленбай екінші дүниежүзілік соғысқа қатысып, елге аман-есен келген. Елуінші жылдары консулдық қызметтен кеңес паспортын алып, 1956 жылы КСРО-ға өтіп елге келеді. 1977 жылы қайтыс болған [4].

Жетісу өңіріндегі тәркілеу нәтижесінде 82 (80 жоспарланған) шаруашылық жер аударылды, оның ішінде отырықшы аудандар бойынша – 0, жартылай көшпелі аудандар бойынша – 76, көшпелі аудан бойынша – 6. Тәркіленіп жер аударылғандар әлеуметтік құрамы бойынша ірі мал иелері – 71, жартылай феодалдар – 11. Нақты тәркіленген мал көлемі: ірі қараға шаққанда 18918 (33436 ірі қара жоспарланған) бас. Тәркіленген малды аудандарға шаққанда, отырықшы – 0, жартылай көшпелі – 17869, көшпелі – 1049 бас ірі қара. Бір шаруашылыққа шаққанда: отырықшы – 0, жартылай көшпелі – 351, көшпелі – 158 бас ірі қара тәркіленген. Алматы округі бойынша 115 – киіз үй, 95 – үй, 0 – жертөле, 0 – қамба, 45 – атқора, 88 – кілем, 134 – киіз, басқа үй бұйымдары – 34 тәркіленген [5, 4,6-пп.].

Отандық тарих ғылымында жаппай шаруалар көтерілістерінің бастауы ретінде 1929 жылғы Бостандық, Батпаққара

көтерілістері айтылып келді. Соңғы зерттеулер шаруалар көтерілістерінің алғашқы оқиғасы 1928 жылдың сәуір айында Жетісуда, Талдықорған уезіне қарасты Қоғалы болыстығының Аралтөбе казак станциясында орын алғанын, мұнда бұрын мүлде зерттелмеген көтеріліс болғанын көрсетіп отыр. Аралтөбелік шаруалар ашығып отырған халықтан күштеп жиналған астықтың әкетілуіне қарсы шыққан. ОГПУ, партия органдарының үлкен әбігеріне себеп болған көтеріліс кезінде шаралар селоны басып алып, коммунист, комсомолдарды қарулы күзетке алып, дайындалған астықты ашыққан жұртқа таратып берген. Өзді-өзін басқаруға Астықты тарату комитетін құрған көтерілісшілерден 44 адам сотталды. Көтерілістерге қатысқан 125 қатысушы шаруаның сотталғаны, олардың ішінде ақталмаған 44 шаруа анықталды. Бұл сот процесін ОГПУ ашық түрде көрнекі қылып өткізіп, наразылық себебін «кулактардың лаңы» деп тапты [6].

1929–1931 жылдар арасында Алматы округінің Балқаш, Шоқпар, Іле, Еңбекшіқазақ, Бүйен Ақсу, Сарқан, Жаркент және Бөрібаев аудандарындағы шаруалардың күштеп ұжымдастыру мен шаруашылық-саяси науқандарға наразылығы олардың жаппай босқыншылығымен астасып жатты. Сол кезеңдегі, кейінірек жаппай ашаршылық жағдайында босқыншылық қазақ ауылдарын ғана емес, орыс қоныс аудару деревняларын да қамтыды. Алматы округінен 51 198 шаруашылық сыртқа босқын болып кеткен [7,83,84-бб.].

Жетісу губерниясы, Алматы округі, Алматы облысы деп аталып келген өңірдің 8 ауданы шекаралық санатта болды. Халық көтерілістеріне қатысқандар, ашыққан халықтың басым көпшілігі большевиктік-өлкелік биліктің қадағалау аясына тартылмай, босқындық қамытын киді. Совет өкіметі жазалауына ұшыраған «шетелдік банда» деп айдар тағылған топ қалыптасты. Бұлар Кеңес өкіметінің аграрлық, діни саясатына қарсы шығып, қолына қару алып күресіп, бас сауғалап шекара асқандар.

ОГПУ-дың арнайы ақпарында Алматы округі Жаркент ауданы Подгорное селосы маңында саны анықталмаған қарулы бай-

лар бандасы пайда болғаны баяндалады. Қарулы топ құрамының көбі Еңбекшіқазақ ауданы шаруаларынан тұрған. Көтерілісшілер Үлкен Мерминск ауыл кеңесіне шабуыл жасап, оның төрағасын ұрлап әкетпек болған. Төраға қашып құтылған. Ауылдық кеңестің қағаздары мен басқа да заттарын тонаған көтерілісшілер Құлық тауына жасырынған. Қарулы топтың мақсаты уақыт өткізіп барып, шабуылдау арқылы Қытайға өтіп кету болған. Ал Шелек ауданы Ұрынтай деген жерінде жертөлелерге 15-20 адам тоқтаған [8, 259, 260, 261-66.].

Алматы округі бойынша қашқындар негізінен, Батыс Қытайға, Қырғызстанға босты. Бірқатар халық көтерілісінің ардагерлері (Құндақбай Төлендинов, Жақыпберді Сұлтанбекұлы, Мергенбай Жаманкөзұлы, Көкімет Баялыұлы және т.б.) Кеңестік биліктің талабы бойынша Қытай өкіметінің қолынан қаза тапты. Атап айтқанда, 1932 жылы Қытайдың Күре түрмесіндегі Жақыпберді Сұлтанбекұлы бастаған 24 көтерілісші атылды. Көтерілісшілер мүрделері Жаманбұлақ қорымына жерленген. Атылғандарың үлкені 47 жасар Жақыпберді Сұлтанбекұлы болса, ең жасы 16 жасар Тұрсынбай Әубәкірұлы болған. Жақыпберді бастаған 12 адамды да Күре түрмесіне әкеліп, сонда атады. 24 көтерілісшінің мүрделерін жергілікті ұйғыр ауылы тұрғындары Жаманбұлақ қорымына жерлейді. Жақыпберді Сұлтанбекұлының (1884–1932) әкесі Сұлтанбек Тазабекұлы қазақ пен қырғыз бірдей сенім артқан беделді билердің бірі болған. Жас кезінде Жүсіпбек Шайхысламұлынан сабақ алып, хат таныған. Бала күнінен саятшылыққа әуестеніп, «құралайды көзге атқан» мерген атанған. 1916 ж. Қарқара көтерілісінде тұтқынға алынған ел ағаларын босатып алу мақсатымен патша жендеттеріне қарсы көтерілген халық жасақтарының біріне Жақыпберді басшылық жасады. М. Әуезовтің «Қилы заман» хикаятындағы жасақ басшысы Жансейіттің түпбейнесі осы Жақыпберді 1916 ж. көтерілісте патша өкіметі ұйымдастырған қанды қырғыннан бас сауғалап қытай жеріне өткен бір қауым елмен бірге Жақыпберді де 1917 жылы патша өкіметі құлаған соң ата жұртына қайта оралған. Бірақ қарулы казак-орыс-

тардың қарақшылық іс-әрекеттері мен тонауларын жаңа өкімет тұсында да жалғастыра береді. Зорлық-зомбылық Кеңес өкіметі тұсындағы кәмпеске саясатына ұласады. 1929-30 ж. Жақыпберді бастаған қарулы топ Құлық тауының бөктеріндегі бірнеше ауылды Қытай жеріне алып өтеді. Жергілікті атқамінерлерден қысым көргендердің Жақыпберді айналасына топтаса бастағанынан қауіптенген Қытай өкіметі де оның соңына әскер салып, қудалай бастайды. Күре түрмесінде «Жақыпберді қиссасын» жазып, ол шығарма ел ішінде ауыздан-ауызға кең таралған. Жақыпберді бастаған көтерілістің тарихының тірі куәсі – немере інісі Бәукей Әубәкірұлының мағлұматтарына сәйкес, қолға түскен 40-қа жуық адамның атылған 24-інен басқа үлкендері мен балаларын қытай өкіметі шекарадан Кеңестер жағына өткізіп берген. Олардың дені қайтадан Қытайға өткен [9, 84-86 бб.].

Кеңестік кезде жарық көрген кітаптарда «банда» аталған Қарқара ауданындағы халық көтерілісінің басшысы болған Мергенбай Жаманкөзұлы 1884 жылы Жаркент уезі Қақпақ ауылында шаруа отбасында дүниеге келген. Мергенбайдың атасы Тоғас батыр Саурық батырдың оң қолы болған. М. Жаманкөзұлының патша билігі кезеңінде ерлігімен көзге ілінгені туралы тарихшы Р. Оразов тапқан мұрағаттық деректе айтылады. 1903 жылы уезд орталығы Жаркентке бағыт алып бара жатқан болыстық іс қағаздары тиелген арбаны Қақпақ өзенінің ағысынан аман-есен өткізуге жәрдемдескені үшін Мергенбай облыстың әскери губернаторының бұйрығымен марапатқа ұсынылған. [10, 45-б.].

Мергенбай сарбаздарының қырғыз жерінен қайтқанында өкшелей қуған Шалдин мен Волосевичтің шекара әскері Тұйықашамен өрлеп, Асутөр асуына тірейді. Хан Тәңірінің мұзды шатқалдарына бекінген көтерілісшілер сандық қана емес, орналасу позициясы жағынан ұтымды жағдайда болып, шекара әскеріне тойтарыс береді. Осы қақтығыста Сүмбе заставасы партия ұйымының хатшысы А. К. Волосевич оққа ұшып, Нарынқол заставасының жауынгері В.И.Петров та қаза болады. В. В. Саенко есімді қызыләскер ауыр жараланады. Мер-

генбай бастаған көтерілісшілер тобы ауыр қатерге бас тігіп, Хан тәңірінің асу бермес биік мұздығынан қолдан кертпеш ойық жасап, сол ойықтарға киіз төсеу арқылы малды да, адамдарды да арғы бетке алып өтіп кетеді. Мергенбай құрған арнайы жасақ шатқал аузына биіктен оқ боратып, шекарашылар тобын ішке маңайлатпай тұрады [11, 208-209 бб.]. 300 үйді Қытайға алып өткеніне байланысты кеңестік дипломаттар Қытай билігіне нота жолдайды. Мергенбай тобының кезекті көшті алып өтерінде Қытай жағының тапсырмасымен Үш ерменді деген жерде жол тосып жатқан 100 шамалы сібе-қалмақ шеріктер тобы елді тонап, Нарынқол шекарасынан кері өткізіп береді. Осы жолы өкімет орындары Мергенбайдың жақын туыстарынан 17 адамды ұстап, Жаркентке жөнелтеді. Қолға түскен Мергенбай серіктері 10-20 жылға сотталып, Сібірге айдалады. Мергенбай тобымен шешуші шайқасты А.И. Шалдиннің орнына Нарынқол заставасына бастық болып келген ұлты осетин Калоев ұйымдастырады. Застава партия ұйымын кейіннен СОКП Бас хатшысы болған К.У.Черненко басқарған. Түн ішінде Мергенбай бастаған жиырма шақты қарулы топтың шекарадан өткеніне дабыл қаққан застала жауынгерлеріне көмекке тіке бармаған Калоев Мергенбай сарбаздарының ту сырты – шекара жағынан биіктен келіп, асуда жолды кесіп, Теріскей Алатаудың қыраттарының бірінде қоршауға алады. Тәулікке созылған ұрыс нәтижесінде 13 көтерілісші қаза табады, 7 адам жараланған. Застала жауынгерлерінен шығын жоқ [11, 214-б.]. Калоев қырғынынан аман қалған Мергенбайды жою үшін ОГПУ жансыздар жібереді. 1932 жылдың күзінде Ойқарағай тауымен тағы бір көшті Қытайға бастап өтеді. Хасан қиясынан Текес өзеніне таяған жерде шекарашы қалмақтардың тосқауылына тап болады. Осы ұрыста Мергенбай жауырынынан тиген оқтан қаза табады. М. Жаманкөзұлы Текес өзені бойындағы Құрманжан көпірінің оңтүстік шығысындағы төбешікке жерленген [12, 337-б.].

Талдықорған ауданында ОГПУ ақпарында «шетелдік банды» аталған Құндақбай Төлендинов пен Қанапия Мұқашев

тобы әрекет етті. Олар № 6 ауылда колхоз төрағасы Жүншібаевты өлтірген. 1931 жылдың 17 қыркүйегінде көтерілісшілер осы ауылдың колхозға шабуыл жасап, 60 жылқы, 25 шаруашылық босқындарды алып, Қара атты жер бағытында жасырынған. 1931 жылдың 18 қыркүйегінде Қапалдан жіберілген Мальцердің 15 адамдық комотряды Демікпе асуында жазалаушылармен қақтығыста көтерілісшілер жағынан 70 адам өлтіріліп, 1-уі жараланған. Ал 21 қыркүйектегі Дукарский бастаған газ іздеушілер өзіндік күзеті Төлендинов-Мұқашев тобының қалғандарымен 2 шайқас өткізіп, 10 адамын өлтірген. Тұтқындалған төртеудің екеуі әйелдер болған. Құндақбай Төлендинов тобының қалған бөлігі қазан айының ортасында Октябрь ауданы ОГПУ уәкілдігі тарапынан талқандалып, 8 көтерілісші өлтірілген. Көтерілісшілер басшысы Құндақбай Төлендинов Қытайға қашып кетеді. Қазан айының аяғында қайтадан келген оның тобы Шолақ тауларын паналайды. Осы жылдың 4 қарашасында топтың тағы бір басшысы Молданазар Ноғайбаев және Ишан Дүйсенов ұсталған. Олардың төрт ауызды винтовкалары болған. 8 қарашада олардың 9 -ы ұсталды. ОГПУ ақпарында Еңбекшіқазақ ауданының Бақой тауларына Қытайдан келген Исламқожа Кегенбаев және Мәлік Мақасов бастаған он көтерілісшінің орныққаны айтылады.

1931 жылдың 1 желтоқсанындағы ОГПУ ақпарларында Қытайдан 30 қарулы жігітімен келген Құндақбай Төлендинов пен Молданазар Ноғайбаев басқарған көтерілісшілердің Шолақ тауларын паналап жүргені айтылған. 2 қараша күнгі болжам бойынша Төлендинов тобының бір бөлігі Талдықорған ауданының №12 ауылына шабуыл жасап, 45 ірі қара (оның ішінде 15 ат) малды айдап, ауылкеңес уәклі Баймұрат Әбділдаевты соққыға жығып, Шолақ тауларына сіңіп кеткен. Аудандық ОГПУ уәкілі көмекшісі Оңалбаев бастаған комотряд 4 қарашада Шолақ тауларынан 4 линиялы винтовкасымен Ишан Дүйсенов деген көтерілісшіні ұстап алған [13, 19,20-пп.]. Көнекөз қариялардың айтуынша, XIX ғасырдың аяқ шенінде қазіргі Алматы облысының

Кербұлақ ауданы өңірінде қаңлы руынан шыққан Төленді деген шаруаның отбасында дүниеге келген. Жастайынан ат жалында өскен ол, өте өжет, батыл қимылдарымен ерекшеленіп, ауыл-аймаққа аңшылық-мергендігімен де танымал болады. Ол 17-18 жасында жанындағы бір-екі серігімен Кеген жақта, Ресей патшасының «Июнь жарлығына» қарсы шыққан атақты Қарқара көтерілісшілерімен тізе қосып бірге соғысқан да екен.

Жетісу шаруаларына қарсы түрлі жүштіктер, мал-мүлкін тартып алу, жер аудару сияқты соттан тыс қудалаулармен қатар, қалыпты сот жүйесі арқылы жазалаудың түрлі шаралары қолданылды. 1932 жылдың 14 маусымында юстиция халкомы жанындағы прокурор Ибраев Ақсу ауданында шаруаларға қатысты орын алған заңсыздықтарды анықтаған. Осы жылдың 8 ақпанынан Ақсу, Алакөл, Лепсі аудандарындағы астықтың орталыққа жеткізілуі жағдайын және юстиция органдары жұмысын тексерген Ибраев инспекциясын транспорт одағының Садыр кеңсесінен бастаған. Кеңсе бастығы Сараковский қызметіндегі немқұрайлылығы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Ақсу ауданының «Алтай» колхозында 233 жылқы, 135 мүйізді ірі қара, 125 қой тізімде болған. Бұл малдың 63 басы ет дайындау бойынша тапсырылған. Ибраев тексерген күні колхозда 105 жылқы ғана болған. Қалған 71 бас мал ірі қара, 25 жылқы, 100 қой сойылып кеткен. Ақсу ауданының «Кеңарық» колхозында 16 жылқы, 97 сиыр, 181 қой болған. Тексеру кезінде бұл малдан 60 жылқы қалғаны анықталған. Ибраевтің мәліметтерінде № 19 ауыл мен колхозы саяси-шараушылық науқандар бойынша жалған мәліметтер берген. 1931 жылғы егіс науқаны 25%-ға ғана орындалып, астық дайындау жоспары 43 мың пұтқа, шөп шабу 50%-ға орындалған. Жауапты қызметкерлер жоғарыға жалған мәлімет беруге мәжбүр болған. Бұл үшін ішінде өлкелік, аудандық жауапты қызметкерлер бар 38 адам айыпталып, Жоғары соттың көшпелі сессиясы үкімімен ату жазасына үкім етіледі. 1931 жылы 20 желтоқсанда № 4 ауылдың «Ойтоған» колхозын тексеру

барысында болған 732 жылқы мен 35 түйеден 1932 жылы 25 ақпанда 424 жылқы, 16 түйе ғана қалғаны анықталған. 308 жылқы мен 19 түйе қасқырға жем болып, қырылған. Колхоз басқармасы 56 жылқыны сойып, «бораннан ығып өлді» деп акті жасаған. Ақсу ауданының аупартком хатшысы Жылысбаев пен ауатком төрағасы Исабаевтың қызметін тексерген Ибраев олардың басшылығы кезінде көрші Лепсі ауданына 2640 шаруашылық босып кеткенін көрсеткен. Партиялық басшылықтан бөлек заң органдарының да жеткіліксіз жұмысын көрсеткен Ибраев белсенділердің бассыздықтарына мысал келтірген. № 5 ауылкеңесі МТС жұмысшы комитеті төрағасы, БК(б) П мүшесі Жетпісбаевқа оның әкесінің бұрын екі әйелі болғанын желеу етіп, 50 пұт астық, 200 сом төлеуге қатаң тапсырма берген. Аудандық прокурор комекшісі Жетпісбаевты ешқандай қаулысыз 10 күн түрмеге қамаған. Ауылкеңес төрағасы жұмысынан алынып, ісі сотқа берілген. № 6 ауылдың колхозы жалпы жиналысында аупартком хатшысы Жылысбаев колхоз мүшесі Орсаринге Патша кезінде ұрлықпен айналысқаны үшін 50 пұт қатаң тапсырма берген. Бұл тапсырманы орындамағаны үшін Орсарин екі мәрте сотқа тартылған. Аудан халық сотының осыған ұқсас 16 ісі Жоғары соттың кассациялық алқасында Ибраевтың қарсылығымен қысқартылған [14, 132.132,133,133 (а)-пп.].

Юстиция халкомы Айтмағамбетов пен РСФСР жоғары соты қазақ бөлімінің төрағасы Сегізбаев Өлкекомға 1932 жылдың 7 тамызындағы заңның орындалуы туралы хабарлап отырған. Бұл мәліметтердің ішінде Алматы облысы да қамтылған. Алматы облысында 19 іс қаралып, 19 іс әлі қаралмаған. Екінші инстанция бойынша 113 іс қаралып, 152-сі қаралу үстінде болған. Өлкелік партия комитетінің көрнекі сот процестері туралы тапсырмасын орындау үшін 51 іс қаралып, ол бойынша 105 адам ату жазасына кесілген. Жоғары соттың қазақ бөлімінде кассациялық істерді қарайтын қазақ соттарының болмауы сот жұмысын кідіртіп тұрғаны айтылған. Жоғары сот төрағасы Айтмағамбетов пен юстиция халкомы Кулетов облыс прокурорлары

мен соттарына 1932 жылдың 19 қарашасында жіберген хатында 1932 жылғы 7 тамыз заңы бойынша «10 жылдан төмен бас еркінен айыру жазасын бермеу» туралы тапсырма беріп, жазалау саясатын бұрмалаушыларды қылмыстық жауапкершілікке тартуды бұйырған. Бұған қоса облыстық сот төрағаларына «халық соттарының үкімдерін кассациялық алқа тарапынан түзеу» тапсырылған. 7 тамыз заңының шаруаларға қарсы ашық репрессияға айналуы Алматы облысы қамау үйлерін тұтқындарға толтырды. БК(б) П бақылау комиссиясының орынбасары Әбдірахмановтың 1932 жылдың 31 қазанда Москвадағы бастығы Ярославскиге жолдаған «өте құпия» хатында Алматыдағы Ақсай ауыл шаруашылық еңбек колониясынан 1 қаңтарға дейін 1098 адамның қашып кеткенін көрсеткен. Алматы қамау үйлерінде қазақтарды шектен тыс ұрып-соғу әрекеті болған. Тұтқындалған 1 қазақты ауыр қылмыс жасағандардың камерасына кіргізіп, оны әбден ұрып-соғуға жағдай жасаған. Шала-жансар тұтқынды дәрігер өлді деп тапқаннан кейін, өліктер сақтайтын бөлмеге шығарып тастаған. Есін жиған тұтқын қайтадан камераға қашып келген. Сау күйінде өліктер арасына жатқызылған тұтқын психикалық жағынан ауытқуға ұшыраған. Ақсай түзеу-еңбек колониясында жатқызылған 200 адамның қылмыстық істері прокурорға жолданған кезінде жоғалып кеткен. Істері жоғалған тұтқындардың бір бөлігі, өз жазаларын өтегендерін айтып, босатуды талап етсе, екінші бір тобы өз беттерінше колониядан кетіп жатқан [14, 139, 140, 257-пп.].

1933 жылдың 9 шілдесінде құрамында сот төрағасы Ермаков, мүшелері Никитин мен Гительман бар РСФСР Жоғары соты сот-қадағалау алқасы Жоғары соттың Қазақ бөлімі төрағасының ауызша қарсылығы негізінде Шу ауданы халық сотының 13 наурыз 1933 жылғы үкімімен ҚК-тің 58-14-бабымен сотталған 11 адамның ісін қарады. Шаруаларға берілген сот үкімдері 5 немесе 10 жылдан тұрған. Сотталғандардың ішінде бұрынғы молданың баласы, 23 жасар Елетай Қатыров 10 жылға бас бостандығынан айырылған. Анастасия

Никоненкова 53 жаста, бұрынғы кулакқа жатқызылғанның әйелі, Наталья Шапкина 77 жаста, бұрынғы кулакқа жатқызылғанның әйелі әрқайсысы 5 жылға бас еркінен айырылған. Қалған Карп Дьяченко, Герасим Булак, Александра Сурженкова, Христан Тайманов, Мария Массленникова, Матвей Кабан, Иван Калетскийлер әрқайсысы 10 жылдан бас бостандығынан айырылған. Ал Дмитрий Пойманов 41 жаста, 61-баптың 3-бөлігімен 3 жылға одан ары айдауға кесілген. Негізінен дайындау науқаны бойынша тапсырмаларды орындамағаны үшін сотталған шаруалардың ісінде сот айыпталушыларды тыңдамаған. Сотталғандарды тергеу мүлде болмағандықтан, олардың жеке шаруа, колхозшы екендігі анық емес. Соттан жалтарғаны туралы да ақпарат жоқ. РСФСР Жоғары сот мүшесі Гительманның баяндамасын тыңдаған сот қадағалау алқасы сотталғандардың барлығының ісін алдын ала тергеуге қайтадан жіберіп, Қатыров, Никоненкова, Шайкиналарды оқшаулау шарасын ешқайда кетпеу жөніндегі қолхатқа ауыстырған [15, 62-п.]. Сот үкімдерінің шектен тыс қаталдығы өз алдына, қылмыстық іс жүргізудің шалалығы мыңдаған шаруаларды кінәсіз түрмелерге қамау арқылы шаруаларға қарсы толыққанды репрессия орын алды. Шаруаларға қарсы репрессия 1932 жылғы 7 тамыз заңынан кейін сот жүйесінде күшейіп кетті. Соттан тыс «үштіктерден» өзгешелігі іс қағаздары толтырылатыны болмаса, соттарда не ату жазасы, не 10 түрме жазасынан басқа жаза қолдану мүмкіндігі болмады. Мыңдаған шаруалардың түрмелерге түсуі әлсін-әлсін науқан түрінде жазықсыздарды жазалайтын қылмыстарды мемлекеттік деңгейде жасайтын пролетарлық-большевиктік жүйенің ерекшеліктерінің бірі болды.

Жетісудағы саяси репрессиялар кезең-кезеңімен тоқтаусыз жүзеге асырылып отырды. Кеңестік тоталитаризмнің табиғаты жаппай қуғын-сүргінді саяси биліктің ажырамас қаруы ретінде пайдаланды. 1937 жылғы репрессия шығармашыл интеллегенция, жоғары, орта және төменгі мемлекеттік басқару органдарындағы ұлттық қызметкерлерге бағытталғаны белгілі. 1937 жылы 7 қыркүйекте тұтқындалған

белгілі қоғам қайраткері Ораз Жандосовтың тергеу материалдары негізінде Манап Байпақов, Серғазы Күшіков, Юсуп Бабаев, Хаки Сүлейменов, Шамай Шынәсілов, Аймұхамед Балапанов, Сәрсебай Бейсембетов, Ыдырыс Көшкінов, Жұмахан Күдерин, Мұқан Орумбаев, Қанапия Дауылбаев, Өксікбай Дауылбаев сияқты жетісулықтар жауапкершілікке тартылды [16, 247-274-бб.].

Жазалау зобалаңы екінші дүниежүзілік соғыс уақытында да толастамады. Төменгі буындағы партия-кеңес қызметкерлері, оқу-ағарту саласы мұғалімдері, колхоз, ферма басшылары, қарапайым шаруалар күдікке ілінді. 1942 жылғы қараша айында сол кездегі Кеген ауданына қарасты тұрғындар саны 50-60-тан аспайтын шағын Елтай ауылынан бір түнде жеті азамат ұсталып кетеді. Олар: мұғалім М. Құлмұханбетов, ауыл-кеңес төрағасының орынбасары Б. Сүгіров, есепші Ә. Саудыматаев, сатушы Ә. Тұқаев, қойшы Қ. Жұмабеков, бригадир А. Нақысбеков, колхозшы Н. Бейсебаевтар болатын. Оларға «жапон тыңшысы», «кеңес өкіметіне қарсы астыртын әрекет ұйымдастырды», «елді Қытайға алып кетуге даярлық жасады» деген айыптар тағылады. Сарыжаздағы ВЧК үйінің жертөлесіне қамалған бұлар адам төзгісіз азапқа салынып, «кінәлары мойындалатылады». Замана желінің өтінде қалған жаланың құрбандарына жаза кесіледі. Әскери трибунал шешімімен Мәлікаждар Құлмұханбетов он жылға сотталады. 1900 жылы туған, Шәлкөде өңірінде алғаш мектеп ашқан ұстаздың әр жылдардағы білім беру саласындағы қажырлы еңбегі ескерілмейді [17, 11-б.].

Мәлікаждар Құлмұханбетовтың тағдырының бұралаңы көп болғаны өз алдына, оның адам таңқаларлық ерік-жігері өлеңдерінен есіп тұр. Мәлікаждар пешенесіне елге 14 жылдық айдаудан аман қайту жазыпты. Мұның алдында айдауда жазықсыз жаза тартып жүрген ұстазының кеткеніне 12 жыл толғанда 1954 жылы оның шәкірті Жамалбек Жақсылықұлы артынан іздеп барған екен. Он жыл кесімін өтегеннен соң Краснояр өлкесінің Канск қаласының солтүстігіндегі тундрада Апан-Ключи, Белотаежко городок деген жерде ағаш дайындап жүрген

Мәлікаждардың шәкіртімен қауышуы тұтас бір әсерлі әңгіме. Мәлікаждар өлеңдерінен жазықсыз жаза тартқандардың күнделікті өмірінің суреттемесін көруге болады.

1942 жылдың 4 шілдесінде Алматы облыстық сотының үкімімен белгілі тарихшы, академик Кеңес Нұрпейісовтің әкесі Нүсіпбаев Нұрпейіс ату жазасына кесіледі. Ол 1885 жылы Алматы облысы, Кеген ауданы Таушелек ауылында туған. Тұтқындар алдында «Саты» колхозының мал фермасының меңгерушісі қызметін атқарған. Н. Нүсіпбаевқа «Кеңес өкіметіне қарсы антикеңестік үгіт-насихат жүргізді» деген айып тағылған. РСФСР ҚК-нің 58-баптың 10-тармағы бойынша айыпталған Н. Нүсіпбеков 1942 жылдың 16 қыркүйегінде КСРО Жоғары соты қылмыстық істер алқасының қаулысымен ату жазасы 10 жыл бас бостандығын айырумен алмастырылған [18, 6-п.]. 1959 жылдың 23 қарашасында Н. Нүсіпбаевтың ұлы Кеңес Нұрпейісов Қазақ ССР прокуроры А.Набатовқа жазған арызында әкесінің не себеппен қылмыстық жауапкершілікке тартылғанын білгісі келетінін жазған. Кеңес Нұрпейісовтың арызында Н. Нүсіпбеков ұсталып кеткеннен кейінгі оның баласының тағдыры туралы ақпарат берілген. К. Нұрпейісовтың өз қолымен жазылған арызда оның 1935 жылы туғаны, 1941–1945 жылдары балалар үйінде тәрбиеленгені, 1945 жылдан Алматыда өзін бағып алған ата-анасы Әжібековтердің қолында өскені, 1957 жылы Қазақ университетінің тарих факультетіне оқуға түскені көрсетілген [18, 2-п.]. 1960 жылдың 1 наурызында Алматы облысы прокурорының қауіпсіздік органдарындағы тергеуді бақылау бойынша көмекшісі Проскуряковтың қаулысымен Н. Нүсіпбековтың үкімі өзгеріссіз қалдырылады. Отандық тарихтың шерлі парақтарындағы нақты кейіпкердің өз үнінің, жеке үнінің маңызы ерекше. Себебі, жеке адамның қуанышы, қайғысы, сағынышы, үміті олардың өздерінің, жақын туыстарының естеліктерінде шынайы бейнеленген. Ілуде бір кездесетін көрген азап, тартқан қорлығын өз қаламымен сипаттауға мүмкіндік алғандар бір бөлек. Қаншама тағдыр әділетсіздік топаны демін шығармай тұншықтырған күйі үнсіз өтті.

АНДАТПА: XX ғасырда кезең-кезеңімен толассыз жүргізіліп отырғын саяси репрессиялар Жетісу өңірін де қамтыды. Мақалада кеңестік тоталитаризмнің ажырамас қаруы болған саяси репрессиялардың Жетісудағы сот жүйесінен тыс (ОГПУ, НКВД үштіктері) және сот арқылы репрессия көріністері талданған.

1928 жылғы ірі байларды мүлкінен ажыратуға бағытталған шаралар кесірінен Жетісудан 80 әулет «бай» ретінде мал-мүлкі тәркіленіп, өздері Орал облысына жер аударылды. Жетісудағы онсыз да азық-түлік тапшылығы жағдайында астық дайындау, ет дайындау науқандары тиықтатқан халық жаппай көтеріліске шықты.

Қазақстандағы кеңестік шаруашылық-саяси науқандарының тонаушылық сипатына ұйымдасқан алғашқы қарсылық Жетісу өңірінде, 1928 жылдың сәуір айында Талдықорған ауданы Аралтөбе ауылында болды. Көтеріліске қатысқандар «банды» есебіне кіргізіліп, аяусыз қырып-жойылды. Қолға түскен қатысушылар мен жетекшілері атылды, ұзақ мерзімге түрмеге қамалды. 1929–1931 жылдар аралығында шаруалардың қарулы қарсылығы Қарқара, Жаркент, Қастек басқа да аудандарда бүрқетті. Көтерілістермен астаса Жетісуда жаппай босқыншылық орын алды. Өңір халқы негізінен Қырғызстан мен Батыс Қытайға босты.

Ал 1937–1938 жылдардағы репрессия интелегенция, жоғары, орта және төменгі мемлекеттік басқару органдарындағы ұлттық қызметкерлерге бағытталды. Бір ғана «О. Жандосов ісімен» бірнеше ондаған жазықсыз азаматтар қуғындалды. Екінші дүниежүзілік соғыс барысы да саяси репрессиялар тегеурінін бәсеңдетпеді. Соғыс кезінде тылда негізінен төменгі буын босқыншылық қызметтердегі кеңес-совет, оқу-ағарту, шаруашылық салалары қызметкерлері әртүрлі дәлелденбеген айыптармен тұтқындалып, сотталды. Мақалада Жетісу өңіріндегі саяси репрессиялардан зардап шеккендердің өмірінен мағлұмат келтіріліп, қуғын-сүргіннің ерекшеліктері талданған.

Түйін сөздер: Жетісу, соттан тыс жазалау, саяси репрессиялар, шаруашылық-саяси науқандар, мүлкіні тәркілеу, босқыншылық, Алматы округі, шекара аудандары, жаппай босқыншылық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Қолдан жасалған қасірет, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі төралқасы комиссиясының қорытындысы / Егемен Қазақстан, 22 желтоқсан, 1992 жыл.
2. Алдибеков М. Из истории конфискации байских хозяйств Семиречья // «Туған өлке-Родной край» историко-краеведческий и архивный журнал, №2,3 (4-5) 2004, с. 48.)
3. З. Ижанов. Жаралы жылдар. 2-бас., Алматы: «Өлке». 2016 ж., -360 бет.
4. Жылқыбай Қадырбаевтың шөбересі Серіктес Тоққұловтың авторға берген интервьюінен.
5. ҚРПА, 141-қор, 1-тізбе, 1980-іс
6. Е.И. Стамшалов. (Жетісудағы) Аралтөбе көтерілісі: тарихы мен тағылымы.// Электронный научный журнал «edu.e-history.kz» № 4(24) қазан-желтоқсан, 2020 ж.
7. Алдажуманов К. Крестьянское движение сопротивления // Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: «Арыс»-Казахстан, 1998. сс.66-92.
8. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД Том 3.1930-1934. Книга 1. 1930-1931, Москва: РОССПЭН. 2003. -840 с.;
9. Б. Әубәкірұлы. Жақыпберді (Өміріне қатысты кейбір деректер) Алматы. 2001, -102 бет.
10. Р. Оразов. Мергенбай Жаманкөзұлы /Қазақстан тарихы. Энциклопедия / жалпы редакциясын басқарған Қабылдинов З.Е. 3- том. – Алматы: «Литера-М» ЖШС, 2020, - 824 б.
11. Мухин О. Служу трудовому народу. Документальная повесть. Красноярск: Красноярское книжное издательство. 1985. -216 с.
12. Ж. Айдарханұлы. Албандар. Ел мен жер. Тарихи-таным кітабы. - Алматы: «Ан Арыс баспасы», 2012. -760 с.
13. ҚРПА 141-қор, 1-тізім, 5052-іс
14. ҚРПА 141-қор, 1-тізім, 5056-іс
15. ҚРОМА 251-қор, 11-тізім, 806 -іс
16. Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами.) В 3 Т. – Алматы: ОФ «Дегдар». Том.3. -2016.-408 с.
17. Мәлікаждар Құлмұханбетов: Мектеп ашып, бала оқыттым бар кінәм. Мақалар жинағы, Алматы: «Инжу-Маржан». 2022. – 250 б
18. АОМА 408-қор, 2-тізім, 1805-іс

ҚҰРЫЛЫС ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ ЗАҢДАҒЫ ӨЗЕКТІ ӨЗГЕРІСТЕР

Ақмырза ТҰРСЫНБАЕВ,
сәулетші, жобалау компаниясының
жетекшісі, Қазақстан сәулетшілер
одағының мүшесі

Жобалау тәжірибесі мен сәулет және құрылыс саласындағы мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылға терең бойлау тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасының сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметіне қатысты заңнамасында ағымдағы өзгерістерді осы көзқарас тұрғысынан талқылау қажет деп санаймын. Заңға енгізілген соңғы өзгерістерді талдау, олардың мақсаты мен сәулет саласының дамуына әсерін ескеру маңызды. Негізгі өзгерістерді, соның ішінде заңнаманы жүйелеуді, Қала құрылысы кодексін әзірлеуді және осы қызметтің әртүрлі субъектілерінің мүдделерін реттеуді қарастыра отырып, мақалада құқықтық режимнің тиімділігіне қатысты мәселелер де көтеріліп, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі қалалық орта мен инфрақұрылымды дамытудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасында осы саланы жетілдіруге бағытталған заңнамаға белсенді өзгерістер енгізілуде. Бұл мақалада біз сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы заңдағы кейбір ағымдағы өзгерістерді және олардың сәулет саласының дамуына әсерін қарастырамыз.

ЗАҢНАМАЛАРДЫ ЖҮЙЕЛЕУ

Негізгі өзгерістердің бірі – сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы заңнаманы жүйелеу қажеттілігі. Бұл құқықтық нормаларға неғұрлым құрылымдық және ыңғайлы қолжетімділікті қамтамасыз етеді, сондай-ақ, оларды қолдану мен орындауды жеңілдетеді. Заңнаманың жүйеленуі қайшылықтар мен түсініксіздіктерді жоюға ықпал етеді, құқықтық режимнің ашықтығы мен болжамдылығын арттырады.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін реттейтін бірыңғай негізгі заңнамалық акт ретінде қызмет ететін Қазақстан Республикасының Қала құрылысы кодексын әзірлеу және қабылдау бойынша жұмыстарды жүргізу қажет. «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасының алаңында «Қазақ құрылыс және сәулет ғылыми-зерттеу жобалау институты» АҚ өкілдері көптеген дау мен пікірталас тудырған болашақ қала құрылысы кодексінің жобасын ұсынды. Кодекс барлық қажетті нормалар мен принциптерді қамтуы, жерді жоспарлау, игеру және пайдалану тәртібі мен талаптарын белгілеуі тиіс. Ал түпкілікті қабылдау алдында бір емес, бірнеше жұмыс тобын жинап, бизнес пен сәулет қауымын тарта отырып, дөңгелек үстелдерде талқылау қажет.

Қолданыстағы заңдар мен заңға тәуелді актілерді жүйелеу: Сәулет, қала құрылысы және құрылыс салаларын реттейтін қолданыстағы заңдар мен заңға тәуелді актілер жүйеленіп, құрылымдалу керек. Бұл ережелер арасында логикалық байланыс орнатып, барлық мүдделі тұлғалардың заңнамаға оңай қол жеткізуін қамтамасыз етеді. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді талдау және бағалау қажет. Қажет болған жағдайда нормаларды күшейту керек, қолданыстағы стандарттарға, қауіпсіздік пен жұмыс сапасына сәйкестікті қамтамасыз ететін нақты талаптар мен процедуралар белгіленуі керек.

ҚҰРЫЛЫСҚА РҰҚСАТ БЕРУДІҢ АШЫҚТЫҒЫ

Сарапшылардың пікірінше, сәулет, қала құрылысы және құрылыс салаларындағы рұқсаттардың барынша ашықтығы мен түсініктілігін қамтамасыз ету саланың заманауи дамуының маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Тиісті құжаттарда барлық аспектілер нақты көрсетіліп, шенеуніктер талқылауды қажет ететін процесте процедураларды жеделдету және жеңілдету үшін онлайн режимінде жүзеге асырылуы керек.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласында тиімді жұмыс істеудің кілті – ашықтық. Барлық рұқсаттар жұртшылыққа және мүдделі тұлғаларға жоспарлау, құрылысқа қатысты талаптармен және процедуралармен танысу үшін қолжетімді болуы керек.

Рұқсат беру құжаттарындағы әрбір аспектіні жазу анықтық пен нақтылықты қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Бұл тәсіл екіұштылық пен түсініктемелерді болдырмайды, сонымен қатар неғұрлым дәйекті шешім қабылдауға ықпал етеді. Шенеуніктердің архитектуралық ортадағы процестерді онлайн талқылау қажеттілігін атап өткен жөн. Бұл тәсіл қатысушылар арасындағы ашық және қолжетімді байланысты қамтамасыз етеді, шешім қабылдау процесін жылдамдатады және барлық мүдделі тараптардың пікірін ескеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, осы саладағы жұмысты оңтайландыру үшін адамның тікелей араласуын қажет етпейтін процестерді автоматтандыру ұсынылады. Заманауи технологиялар электрондық құжат айналымы жүйесін енгізуге және рұқсат беру процесін жеңілдететін және жеделдететін стандартты өтінімдерді автоматты түрде бекітуге мүмкіндік береді. Жұртшылық пен сарапшылар сәулет, қала құрылысы және құрылыс салаларындағы ашықтық пен автоматтандыруды сөзсіз жақтайды. Мұндай шаралар бюрократиялық жүктемені азайтып, процестерді жеделдетіп, жұмыс сапасын арттырып, іс-әрекеттердің үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

Түрлі органдар мен мекемелер арасындағы үйлестіруді және өзара іс-қимылды қамтамасыз ету, осы саладағы заңнаманы тиімді жүйелеу үшін сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметіне жауапты әртүрлі органдар мен мекемелер арасында үйлестіру және өзара әрекеттесу тетіктерін құру қажет. Бұл заңнаманың үйлесімділігі мен тиімді орындалуын қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының Қала құрылысы кодексі өзара іс-қимылдың осы нысандарын реттейтін нормаларды қамтуы, тиісті ережелер мен коммуникация рәсімдерін белгілеуі және сыбайлас жемқорлықтың ықтимал әсерін азайту мақсатында деректерді анонимизациялауды пайдалана отырып, автоматтандыру мүмкіндігін қарастыруы тиіс.

Қоғамдық консультациялар өткізу және сәулетшілер, қала құрылысшылары, құрылыс компаниялары, академиялық және кәсіби ұйымдар сияқты мүдделі тараптарды заңнаманы әзірлеу мен жаңартуға тарту маңызды.

Халық тығыз орналасқан қалалардағы аз қабатты үйлерді дамыту мәселелері бойынша зерттеулер жүргізеді.

ТАРИХ ЖӘНЕ ТҰЛҒАТАНУ

Қайта құру кезеңі мен жариялылық жылдарында басталып, тәуелсіздік жылдары жалғасын тапқан тұлғатану саласы қарама-қайшылыққа толы және одан әлі арылған жоқ. Әрине, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары жарық көрген еңбектердің тарихи жады сусаған халық үшін ерекше маңызға ие болғаны сөзсіз. Бірақ, кеңестік кезеңде есімі ел есінен шығарылған немесе өзінің тарихи бағасын ала алмаған, қайраткерлігі мен қабілет-қарымы әртүрлі деңгейдегі қазақтың тарихи тұлғаларына арналған ірілі-ұсақты еңбектер бірінен соң бірі жарық көріп жатты. Осындай еңбектердегі тарихи тұлғалардың тұлғалық қасиеттері мен ұлтқа, мемлекетке сіңірген еңбектеріне беріліп жатқан бағалардың өзара ұқсастығынан кейін, бұлардың барлығын бір адам жазды ма деген ойға да қалатының рас.

Тәуелсіз Қазақстан тарихнамасында осы уақытқа дейін тұлғатанудың қарама-қайшылыққа толы болуының екі түрлі себебі бар. Біріншісі – кәсіби тарихшылардың саусақпен санарлық қана аздығы. Екіншісі – қазақ қоғамындағы жалпы тарих әуесқойларының әсіре белсенділігі. Кәсіби тарихшы белгілі бір тұлғаны зерттеп, оның тарихи портретін жасауға өз өмірінің ондаған жылдарын арнаса, тарих әуесқойлары аз уақытта «бұрқыратып» мақала жариялап жатады. Осының барлығы тарихи санасы толық қалыптасып бітпеген халықтың, тіпті зиялы қауым өкілдерінің тарихи тұлғаларға қатысты екі лагерьге бөлініп айтысып жатуына алып келеді. Әрине, ғылым негізі – ақиқат, ақиқат негізі толассыз ізденіс екені даусыз. Бірақ, ұлт тарихына қатысты барлық фактологиялық материалдарды жариялап, оларға

тарихи түсініктеме бермей жатып баға беру – жалпы ғылым принциптеріне жат нәрсе.

Қазіргі қазақ қоғамы үшін Қазақ хандығын қалпына келтіру жолында күрескен Кенесары хан да және оған қарсы шыққан бірқатар аға сұлтандар мен батырлар да «Ұлы тұлға» болып отырғаны жасырын емес. Бір ғана Қазақстанның батыс бөлігі Исатай-Махамбет пен Жәңгір хан болып, екіге жарылып айтысамыз. Дәл сол сияқты, кеңес өкіметі орнаған тұста коммунист болып, қазақ халқына қызмет еткен тұлғаларға да қатысты ғылыми негізсіз сыңаржақ пікірлер көп. Бұл мәселе бізге дейін де көтерілді және бұдан кейін де жалғасын таппақ. Осы арқылы, отандық тарих ғылымының тұлғатану саласы үнемі дамып, тың теориялық және методологиялық негіздермен толығып отыруы тиіс деп ойлаймыз.

Бүгінгі таңдағы аса өзекті және қазақ тарихындағы көне жанрдың бірі болып табылатын тұлға тарихын зерттеудің методологиялық мәселелерін алғаш болып кешенді көтерген тарихшы-ғалым – академик М.Қозыбаев еді. Ол өзінің «Ғұмырнама жанрын зерттеу мәселелері» атты мақаласында жеке тұлғалар өмірі мен қызметін зерттеуге бөгет болған коммунистік идеологияға негізделген кейбір методологиялық ұстанымдарды көрсете отырып: «Ғұмырнама жазамын деген адам өз өмірін соған арнауы керек. Біздің қаһармандарға талдау жасауымыз көбінесе саяси тарихтың болмысын қайталайды. Тарихшы ғалымдар сол қаһарманның жағына күні бұрын шығып алады, оның жауымен жауласады, дауласады. Әлеуметтік психологиялық талдау әдісі жайына қалады. Әділдік, шындық жолы – баяндаудың арқауы, бірақ ол құрғақ декларациядан туындамайды, құжаттар, деректер жүйесіне сүйенеді. Осымен қатар зиялы кейіпкерлердің қаракеті мен әрекетіне жан тебіренісі, оның ой-өрісінің даму заңдылығы, тұлғаның заманасы, ортасы концептуалдық мәселе болып қаралу орынды сияқты. Бұл арада тек тарихшы болу жеткіліксіз, көркем әдебиет пен тарих одақ құрып, тұлғаның тек кәсіби өнерін ғана емес, жан-дүниесін, тебіренісін, көзқарасын, адамгершілік рухын, адамдық болмысын, қуанышы мен ренішін, махаббаты мен қасіретін жан-жақты ашқанда ғана шығарма қаһарманы толыққанды бола алады», – деп ой толғаған еді. Отандық тарихнамада тұлғалардың тарихи портреттерін жасауды алғаш қолға алған тарихшы ғалымның осы тұжырымы бүгінгі тұлғатанушыларға шамшырақ болуы тиіс деп ойлаймын.

Яғни, қайраткер тұлғаның тарихын зерттеу дегеніміз – тұтастай бір тарихи кезеңнің тарихын зерттеу болмақ. Ол үшін тарихшыға энциклопедиялық білім қажет. Қазақстанның мемлекеттік мекемелерінің тарихын өмірінде оқымаған тарих факультеттерінің түлектері үшін Қазақстанның архивтері жүйесін түсінудің қиынға соғатыны да тұлғатанудың дамуына кедергі болып келеді. Осыған қарамай, бір шаблонға

салынған жеке тұлғалар тарихын зерттеу – Қазақстанда ең көп зерттелген тақырыптардың бірі болып табылады. Тұлғатану бойынша жазылған зерттеу жұмыстарына қатысты арнайы тарихнамалық зерттеу жасала қоймағандықтан, ол зерттеулердің деңгейі мен ғылыми нәтижелері жөнінде тұщымды пікір айту қиынға соғады. Кейбір тұлғалар тарихы бойынша тақырыбы ұқсас екі диссертацияның қатар қорғалуы – бұл салаға арнайы тарихнамалық талдау жасаудың қажеттілігін көрсетеді деп ойлаймыз. Ұлттық тарихымыздың қайнар көзі болып табылатын «тұлғатану» жанрын жазуда төмендегідей қағидаларды басшылыққа алғанымыз жөн сияқты:

– Бір тарихи тұлғаны көтеру үшін, екінші бір тарихи тұлғаны төмендетуге болмайды. Яғни, қайраткерге баға бергенде оны басқа қайраткермен салыстыру арқылы емес, «осы қайраткер қазақ халқының дамуына қандай еңбек сіңірді немесе қандай үлес қосты?» деген сұраққа жауап беру арқылы баға берген орынды.

– Кеңес билігінің орнауы мен қалыптасуы жылдарындағы «алашордашыл» және коммунист қайраткерлерді бір-біріне қарсы қойып салыстыру, бір жағы оның әрекеті мен идеясын жақтау үшін екінші тарапты жамандауға жол беруге болмайды. Яғни, «бөліп ал да, билей бер» саясатының шырмауынан босану қажет. Себебі, ол кезде бір ғана шындық болды. Ол – жеңіске жеткен большевизм! Кеңес билігін Алашорда да мойындады, Т.Рысқұлов сынды коммунистер де мойындады. Басқа жол жоқ еді.

– Тарихи тұлғаның портретін жасауда оларды деңгейлерге бөліп баға беруге бүгінгі қазақ қоғамы асықпауы керек деп ойлаймыз. Өйткені, тарихи деректер әлі толық ғылыми айналымға шыққан жоқ, сондай-ақ, біртұтас ұлт болып қалыптасу процесі толық аяқталған жоқ...

Сәбит ШІЛДЕБАЙ,
ҚР Орталық мемлекеттік архивтің
директоры, тарих ғылымының
кандидаты

МҰҒАЛІМ МӘРТЕБЕСІ ЖОҒАРЫ ЖАЛАҚЫМЕН ӨЛШЕНБЕЙДІ

«Бір әріп үйреткенге қырық жыл басыңды и», «Ұстазы жақсының ұстанымы жақсы», «Ұстаз болу жүректің батырлығы» деген секілді дана халқымыздың түсінігінде ізгі тәмсілдер легі бар. Бұл дегеніңіз біздік санадағы «ұстаз» ұғымының қадір-қасиеті жоғары, ардақты мамандық деп түсінетінімізден болса керек. Батыр да, ақын да, ғалым да, спортшы да, өнерпаз да, тіпті, түсіндіруге қиын түрлі сала өкілдері де ұстаздан айналып кете алмайды.

Адам біткеннің бәрі ұстаздан тәрбие алады, білім жияды, алғашқы өмірге деген көзқарасын қалыптастырады. Философиялық тұрғыдан алатын болсақ, адамзат баласы өмірге келгеннен бастап, қайтарға дейінгі аралықта ізденуші шәкірт ретінде біршама ұстаздан тәлім алады. Өмірдің өзі – ұстаз. Атаулы сөздің мағынасын тарқатып, түсінік тұрғысында айтар болсақ, қалай мақтасақ та аяулы мамандық иелеріне жарасымды. Біздік түсінікте ұстаздың орны ерек. Ал қоғамдық түсінікте ше?

Өздеріңіз білетіндей қазірде «Ұстаз мәртебесі» ұғымы жалпы бұқараға етене таныс. Атаулы бағыт бойынша нақты қадамдар да жасалынып келеді. Солардың бірі – жалақы мәселесі. Бұрындары «Күн шығыс елінде ең

жоғары жалақыны мұғалімдер алады екен», «Дамыған елдерде ең танымал адамдар, ең сыйлы мамандық иелері ұстаздар екен» деп өзгені мақтап отыратын болсақ, бүгінде бізде сол деңгейге шамаласып қалдық. Дегенмен, ұстаздың мәртебесін көтеру тек жалақы жайын ыңғайлаумен ғана шешілетін іс емес екенін көріп отырмыз.

Әлеуметтік желінің әуресі көп болған уақытта бір жайтты көріп таңқалдым, жаным ауырды. Әлем желі қолданушыларының сұранысынан шығып, көп қаралым жинаған бір бейнежазбада долы шәкірт өз мұғаліміне жекіріп жатыр екен. Боқтықтың да неше түрін айтыпты. Физикалық та, заңдық та, қызметтік те қауқарсыз мұғалім «бейшара» қалыпта үнсіз қарап, әлгінің әлегіне амалсыз

көніп тұр. Бұл бір бейне ғана. Әрі қарай зерттеп, сол төңіректегі контенттерде не бар екенін қарап едім, ұстазын ұрған да, бопсалаған да, кішкене қателігін телефонына түсіріп, келеке қылғандар да көп екен. Қайран ұстаздың мәртебесі ай...

Қалтасына қыруар қаражат беріп, қолын қысқа қылған заман-ай. Ата-ананың алдында да мұғалімдердің беделі жоғары деп айта алмаймыз. Баласының бір тал шашы түспей-ақ мектепке келіп ылаң салатындар көп. Бала сөзін сөйлеген ата-аналардың түрлі «қойылымдарын» көріп жүрсіздер. Әке-шешесі ұстазын жерден алып, жерге салып жатқанда оның баласы мұғалімін қайдан қадірлесін. Уәжін айтып келген ата-ананың сөзін сөйлейтін басшылар көп. Аяғының астына салып береді де, бәріне мұғалім кінәліге басады. Заңның кемшін тұсы осы. Баласы бұзық болып, тәртіпсіздік жасаса да мұғалім жауап беру керек, түнгі уақытта заңды өкілінсіз жүрсе де мұғалім жауап беру керек, бағалы заты жоғалса да мұғалім жауап беру керек. Бітпейтін жауапкершіліктер...

Үкімет отырысында жасөспірімдер арасындағы қылмыс пен құқықбұзушылық жағдайын төмендету мақсатында мәжіліс депутаты, бұрынғы журналист Нартай Аралбай ҚР Премьер-Министріне өз ұсынысын жеткізді. Ол өз сөзінде білім саласы бойынша озық мемлекеттердің практикасына сүйене отырып әр сыныпқа «Сынып жетекшісі» штаттық бірлігін ашуды, ал пән мұғалімдері тек сабағын беру керектігін жеткізді. Қос қолымызды қатар көріп отырып, мұғалімнің қыруар жауапкершілігін азайтсақ мәртебесін көбейткендей болар едік деген ойымызды жеткіземіз. Жоғарыда көрсетілген белден басар істерге оралайық. Баласының қандайда бір қателігі немесе орын алған келеңсіздігіне бірінші ата-ананың өзі жауапты болуы керек. Мектеп пен мұғалім – тәрбие беруші тарап болғанымен, бірінші жауапкершілікті ата-анадан талап етуіміз керек.

Мұғалімді мәртебесіз етіп жүрген әріптестеріміз де бар екені жасырын емес. Білім алушының алдында білімділігімен, кемеңгерлігімен көзге түсу керек тұлғалардың әлеуметтік желідегі ессіз әрекеттері күлкінді келтіреді. Осы тұста мұғалімдердің желілердегі образы терең зерттеліп, жазбалары, салынған сториздарына дейін електен өткізу

керек секілді. Бұның барлығын білім мекемесінің жанындағы әдеп кеңестері қарау керек. Әйтпесе, кешкілік қала кафелерінде түтінін будақтатып кальян шегіп, би алаңдарында «үлкен биші» атанып жүрген мұғалім ертесіне келіп, дәріс беру барысында тәрбие туралы қанша насихат айтқанымен аузының киесі болмасы анық. Әлгі бейберекет істерді әлеуметтік желіде көріп отырған шәкірттің ұстазын тыңдай қоюы да, силауы да екі талай. Ұстаз жеке өмірде де ұстаз екенін ұмытпау керек. Мүмкін сонда ғана ұстаздың мәртебесі мен беделі көтеріліп қалар.

Нақты статистикалық мәліметтер жоқ болса да бір дүниені назарларыңызға салғым келеді. Мұғалімдердің басым көпшілігі әйелдер. Оның дені бойдақтар немесе отбасылы өмірде жолы болмаған жалғызбасты аналар. Тағдыр иірімдерінің сүреңсіздігінен жалғыз атанып отырғандардың жайы бөлек. Қолдан жасап отырғандар не істемек керек? Бір отбасының ұйытқысына айнала алмай отырған адамдар ұлт тәрбиесін қалай жүргізбек. Бұл ортада қанқу әңгіменің желдей есетіні де белгілі.

Тана көзін сүзіп жүр, бұқа жібін үзіп жүр. Бір уақыттары Қызылорда облысының білім саласында жауапты қызмет атқаратын ұстаздың отбасылы еркекпен көңіл жарастырғаны туралы мәліметтер тарап кетті. Дәлелдеп жарыса жазғандар да болды. Ақиқат па, жала жабу ма? Шындығын ешкім біле қоймас, дегенмен, бұл секілді жайттардың көбейгені ұстаз ұғымының қадірін қашыратыны жасырын емес. Сондықтан, ой басында айтқан әдеп кеңестердің бір функциясы мұғалімдердің тағдырын зерделеумен айналысу болуы керек. Халық баласын тәрбиелеп отырған жандардың жеке басының ізінде ізгі болуы шарт.

Қоғам алдындағы ұстаз мәртебесін көтеріміз десек, алдымен ата-ананың, оқушының алдындағы мұғалім мәртебесін көтеруіміз керек деп есептеймін. Материалдық жағдайын жасаудан бөлек, рухани тұрғыдан да кембағалдықтан арылғанымыз абзал. Сол мәртебенің жауапкершілігін ұстаз да сезінсе ләзім.

**Айдана АСЫЛБЕКОВА,
М.Мәметова атындағы Қызылорда
педагогикалық жоғары колледжінің
мұғалімі**

АЙМАҚТЫҚ СПАРТАКИАДАДА ЖҮЙРІКТЕР ТОП ЖАРДЫ

Жоғарғы Сот төрағасының мақұлдауымен, Судьялар одағының Орталық кеңесі бекіткен ережеге сәйкес, биыл 11-12 мамырда өткен іріктеу ойындарында судьялар спорттың сегіз түрінен бақ сынасты. Оның қатарында шағын футбол, волейбол, үлкен теннис, үстел теннисі, арқан тарту, бильярд, шахмат және дойбы ойындары бар. Алматы қаласындағы «Бағанашыл» сауықтыру спорт кешеніне республикамыздың оңтүстік өңіріндегі Алматы, Жетісу, Түркістан, Жамбыл облыстары және Алматы, Шымкент қалаларының спортшы судьялары жиналып бәсекеге түсті. Талапқа сәйкес жарысқа тек судьялар ғана қатыстырылды.

Дәстүрлі мерекелік шараны өткізу жауапкершілігі жүктелген Алматы қалалық сотының төрағасы Асқар Смайлов пен «Бағанашыл» ССК президенті, генерал-майор Павел Новиков бәсекенің бабында өтуіне барлық жағдай жасалғанын айтып, қатысушыларға сәттілік тіледі.

Серік БАЙБАТЫРОВ, Дүниежүзілік Соттар одағы Орталық комиссиясының мүшесі, «Құрмет», «Парасат» ордендерінің иегері:

**«СПОРТ ОЙДЫ ДА, БОЙДЫ ДА
СЕРГІТЕДІ»**

1999 жылы Алматы қалалық сотының 30 жылдық мерейтойына орай оңтүстік астана-

да волейбол, футбол, стол теннисі, бильярдтан Алматы қалалық сотының судьялары арасында спартакиада өткізуді ұсындым. Ол кезде осы соттың төрағасы едім. Сол кездегі ҚР Жоғарғы Сотының төрағасы Қайрат Мәми идеямды мақұлдап, шараға арнайы келіп қатысты. Бастамамызға Алматы қаласының әкімі қуана келісті.

Алдымен халықаралық конференция өткізіп, алғашқы спартакиадамызға Алматы облыстық соты судьялары командасын жолдастық кездесуге шақырдық. Келді. Жақсы ойын көрсетті. Нәтижесінде судьялар арасындағы кездесулерге жол ашылып, ынтымақтың алтын қазығы қағылды.

Екі рет Қазақстан Республикасы Судьялар

одағының төрағасы лауазымына сайланып, сол лауазымды қызметті атқарып отырғанда судьялар спартакиадасын республикада үзіліссіз өткізіп отырдым. Басты мақсат – судьялар арасында жақсы қарым-қатынас орнатып, тәжірибе алмастыру болды. Күні бойы сот процестерін жүргізу, кешқұрым келесі сот процесіне дайындалу, компьютерде отыру судья денсаулығына әсерін тигізетіні анық. Бір мезгіл спортпен айналысу, жаттығуларда әріптестерімен кездесіп, сұхбаттасу ойды да, бойды да сергітеді.

Осы спартакиада негізінің дұрыс қалануына бірден-бір себепші марқұм Мақсұт Нәрікбаев еді. Сондай-ақ, Алматы қалалық сотынан судьялық қызметін бастап бірнеше облыстық соттың төрағасы, алқа төрағасы лауазымын атқарған Бақыт Мәлік, Мұхтар Смағұлов, Ерлан Айтжанов, Қалдарбек Досымбет секілді судьялар есімін де құрметпен атап өткен дұрыс. Бұл еңбекті бағалау болып саналады. Сол уақыт судьялар үшін жақсы бір кезең болды. Шыны керек сол кезеңде судьялардың қылмыстық іске тартылуы да аз болатын. Қазір үй қамаққа отырғызған-

дай қысып, тіпті, телефондары тыңдалса да судьяларды қандай да бір жауапкершілікке тартып жатады. Бұл мәселені тиісті орындарда қозғап, басшыларға да айтқанмын. Шектеу артық.

Судья жұмыста – судья. Оның да туған-туысы бар адам екенін ескерген ләзім. Сондықтан, судьялар спартакиадасын үзіліссіз өткізіп отыруды қуана құптаймын. Ағымдағы жылдың 5-6 қыркүйегінде киелі Түркістанда өтетін республикалық судьялар спартакиадасына арнаулы шақырту алдым. Құдай қаласа, барамын. Ескі таныстарыммен қауышып, емен-жарқын әңгімелесіп бір серпіліп қайтуды ойлап жүрмін.

Тұрысбек МЫЯТБЕКОВ, Түркістан облыстық сотының төрағасы:
«СУДЬЯЛАР САЙЫСҚА САҚАДАЙ САЙ КЕЛДІ»

Судьялар спартакиадасын Алматы қалалық сотының төрағасы лауазымын сол жылдары атқарған Серік Байбатыровпен бірге ең алғаш бастаған едік. Алғашқыда аймақтық, сосын республикалық деңгей-

де өткен спартакиадаларда басында дұрыс ойын көрсете алатын командалар жоқ еді. Қазіргі таңда командалар сайысқа сақадай сай келеді.

Алматы облысының судьялары волейболдан өте жақсы ойын көрсетті. Футболдан Алматы қаласының командасы күнделікті жаттығатындарын айқын байқатты. Мұны судьялардың спорттағы бір жетістігі деп бағалаған дұрыс. Спорт баспен жұмыс істейтін өнер. Бос секіре бергеніңізден түк шықпайды. Миды істету керек. Құдайға тәубә, әріптестеріміздің қатары көбейген үстіне көбеюде. Мұны дұрыс бағалап, спартакиаданы жалғастыру қажет.

Республикалық судьялар спартакиадасының қорытынды додасы енді Түркістан облысында өтеді. Сол игі шараға дұрыстап дайындаламыз. Кезінде Алматы қаласының волейбол, футбол командаларында ойнағанмын. Чемпиондық тұғырдан түспейтінбіз. Қазір жасым 62-ге келді. Құдай қаласа, қыркүйекте команда сапында тұрып, бақ сынаймын.

Асқар СМАЙЛОВ, Алматы қалалық сотының төрағасы:

«ФУТБОЛИСТЕРІМІЗ ЕРЛЕДІ»

Жоғарғы Соттың мақұлдап, қолдауымен дәстүрлі спартакиада жалғасын табуда. Спартакиада соттардың мейрамы деп ойлаймын. Қай команда мықты болса, сол жеңіске жетеді. Спартакиада Қазақстанның түкпір-түкпірінде – Атырауда, Қостанайда, Қарағандыда, Алматыда өтіп жатыр.

Бас бәйгені додаға салатын республикалық финал Түркістан қаласында қыркүйек айында өткізіледі. Бұл спартакиаданың ерекшелігі сол, жарысқа тек судьялар қатыстырылады. Сот жүйесіндегі мемлекеттік қызметкерлер қатыспайды. Біздің Алматы қалалық соты жақсы дайындықпен келдік. Күнделікті жаттығуларда өзіндік ерекшеліктерімен суырылып шыққан судьяларды іріктедік. Таяуда Алматы облыстық футбол командасымен жолдастық кездесу өткіздік. Сол ойында жіберген қателіктерді түзедік. Нәтижесінде футбол командасының капитаны Нұржан Қарабаев бастаған, Нариман Бек-

назаров, Бауыржан Лесбаев, Досбол Акетаев, Эрнар Карибаев, Сержан Байболов, Марат Нұрбеков, Қуаныш Арипов, Алмас Омаров, Қанат Утеубаев қостаған футболистеріміз футболдан бірінші орынды жеңіп алды. Волейбол командасы 2 орын алды. Осы волейбол ойынында шеберлігімен ерекшеленген Медеу аудандық сотының судьясы Әсел Әбішеваның есімін ерекше атағым келеді.

Теміржан ҚҰДАБАЕВ, Алматы қаласы Наурызбай аудандық сотының судьясы:

«ВОЛЕЙБОЛДАН ЖЕТІ РЕТ

ЖЕҢІС ТҰҒЫРЫНАН КӨРІНДІК»

Республикалық судьялар спартакиадасы 2003 жылы басталды. 2002–2016 жылдары Алматы облысында спортшы судьяларды бастаған капитанымыз Бақытжан Ниязов еді. Спартакиадамыз алғашқы төрт жылда үзіліссіз өтетін. Кейін екі жылда бір рет өтетін болды. Соңғы рет 2018 жылы ұйымдастырылып еді, биыл қайта жаңғырды. Арамызда кәсіби спортшы жоқ. Барлығы судьялар. 2003 жылы Алматы облыстық сотының төрағасы Серік Байбатыров өзі волейболды керемет ойнайтындықтан, волейбол командасын құрды. Кәсіби жаттықтырушыларды спорт залына арнайы алып келіп жаттығатынбыз. Нәтижесінде жеті рет волейболдан республика чемпионы атандық. Спартакиаданың жақсылығы сол – бүгін республикамыздың оңтүстік өңіріндегі алты команда жиналды. Солар танысады, араласады. Бұл судьялар арасындағы қарым-қатынасты жақсартып, нығайтады. Ойын деген аты болмаса, спартакиада адами сыйластықтың бір себепшісіне айналады.

Қалдарбек ДОСЫМБЕТ, Алматы облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі алқа төрағасы:

«ДӘСТҮРЛІ ШАРА ҚАЙТА ЖАҢҒЫРДЫ»

Дәстүрлі шарамыз пандемия салдарынан бірер жыл өткізілмей қалып, биыл қайта жаңғыртылды. Бүгінгі таңда республикамыздың төрт аймағында іріктеу жарысы өткізілуде. Спорттың сегіз түрінен бірінші орынды жеңіп алған командалар мен жеке-леген спортшы судьялар биылғы 5-6 қыр-

күйекте Түркістанда өтетін республикалық спартакиадаға қатысады. Ерекше айтарым – сот жүйесінде ғана емес, барлық сала бойынша Қазақстан спортын дамыту керек. Спорт денсаулық кепілі болуымен қатар, адами құндылықты арттырып, өмір сүру белсенділігіне жақсы әсерін тигізеді. Халық қажеттілігін өтейді.

Негізі судьялар спартакиадасы Алматы облысы мен қаласынан бастау алды. Сондықтан Алматы облыстық сотын судьялар спартакиадасының отаны деп айта аламыз. Кезінде Серік Кәтенұлы волейболды керемет ойнап, команда құрап, әріптестерге үлгі көрсете білді. Бұл үлгі судьялар спартакиадасының үзілмеуіне себепші болды. Сайысқа облыстық сот төрағалары, алқа төрағалары міндетті түрде қатысуы керек. Ол елімізде спортты дамытуға өзіндік ықпалын тигізеді. Басшыларға қарап жас судьялар спортқа көңіл бөледі.

Нұржан ҚАРАБАЕВ, Алматы қаласы Алатау аудандық сотының судьясы:
«РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ДОДАҒА ДАЙЫНДАЛУДАМЫЗ»

Спартакиаданы Алматы облыстық сотының футбол командасында ойнаудан бастадым. Сол кездегі төраға Мейрамбек Таймерденов спортқа, әсіресе, футболға ерекше назар аударатын. Таңертең Қаратал өзенін жағалап серуендеп, кешқұрым футбол алаңында кездесетінбіз. Футбол ойнау ережесін бұзбай үзіліссіз дайындалатынбыз. Нәтижесінде футболдан чемпион кубогін

жеңіп алғанбыз. Сол дәстүрмен Алматы қалалық судьяларымен тез түсінісіп, мықты команда құрдық. Міне, биыл аймақтық спартакиадада футболдан Алматы қалалық сотының командасы бірінші орынды жеңіп алдық. Енді республикалық додада бағымызды да, бабымызды да сынаймыз.

Бақытжан НИЯЗОВ, Алматы облыстық сотының судьясы:

«СПОРТ МЕНІ БИІКТЕРГЕ КӨТЕРДІ»

Панфилов аудандық сотында судья лауазымын атқарып жүргенімде Алматы облыстық сотының төрағасы Серік Байбатыров шақырып, спорттың бірнеше түрінен додаға салды. Бала күнімнен доп қуалап өскендіктен сан сынақтан мүдірмей өтіп, команда құрамына алындым. Әріптестерім команда капитаны етіп сайлап, сенім артты. Сенімдеріне селкеу түсірмей, үзіліссіз жаттығулардан жалықтырмай талап қоя білгендіктен волейболдан аймақтық жарыста бірінші орынды жеңіп алдық. Осылайша Түркістанда өтетін республикалық спартакиадаға жолдама алдық.

Алпысты алқымдасам да спортшы судьялардың көшін бастап, бала күнімізде аттарын естігенде елеңдеп отыратын бүгінгі ардагер футболистердің қатарында жүргеніме тәуба. Бірде доп ойнап жүріп шеміршегімді сындырып алғанымда мектептегі мұғалімім «доп қуалаған тозады» деп кейіген еді. Сол ұстазыма айтарым – «Спорт мені биіктерге көтерді». Ал судьялар спартакиадасының жөні бөлек!

ТҮЙІН

Судьялар одағының аймақтық іріктеу спартакиадасында – футболдан Алматы қаласының командасы, волейболдан және арқан тартудан Алматы облысының командалары, шахматтан Алматы облыстық сотының төрағасы Еліс Әбдіқадыров, дойбыдан Алматы қаласы әкімшілік сотының судьясы Ұлан Қажыкен, стол теннисінен Жамбыл облыстық Шу аудандық сотының төрағасы Марлен Тілеубеков, үлкен теннистен Алматы қалалық сотының судьясы Мақсат Қасымов, бильярдтан Шымкент қаласының судьясы Талғат Қахаровтар жеңіс мәресінен көрініп, Түркістанда өтетін финалдық ойындарға қатысуға шақырту алды.

Нұрбол ӘЛДІБАЕВ

ЗАҢ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ:
75849

Қазақстан Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігінде тіркелген
Күәлік №5702-г, 2005 жыл, 10 ақпан

Жарияланған мақала авторларының
пікірлері редакция көзқарасымен сәйкес келе
бермеуі мүмкін

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

050012, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы, Х.Досмұхамедұлы көшесі, 68 «б» үй.
Телефондар: 8727-2-92-43-43, 8727-2-92-79-61 (факс)

ЖУРНАЛДА ЖАРИЯЛАНАТЫН ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

- МАҚАЛАҒА ҰСЫНЫС ХАТ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕ ЖАЗЫЛҒАН ТҮЙІН ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, МӘТІННІҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ НҰСҚАСЫ ЖӘНЕ АВТОРДЫҢ ФОТОСУРЕТІ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- ІЛЕСПЕ ХАТТА АВТОРДЫҢ АТЫ-ЖӨНІ, ҚЫЗМЕТІ, ҒЫЛЫМИ АТАҒЫ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ СОҢЫНДА ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ КӨЛЕМІ 14-КЕГЛЬМЕН ТЕРІЛГЕН 9-10 БЕТТЕН АСПАҒАНЫ ЖӨН;
- МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ АВТОР КӨТЕРЕДІ.

Теруге 10.6.2023 ж. жіберілді. Басуға 20.6.2023 ж. қол қойылды.

Пішімі 60x90 1/8. Тапсырыс № 11. Таралым 1360.

Журнал айына бір рет жарық көреді.

Журналдың терімі мен бет қаттау жұмыстары «Заң»МК» ЖШС-нің компьютерлік
орталығында жасалды. Офсеттік басылым

«Принт плюс» ЖШС баспаханасында басылды. Алматы облысы, Өтеген батыр кенті,
Сейфуллин көшесі, 2 «в» үй,

Телефондар: факс 8727-2-51-78-27, 8727-2-51-78-31

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАРЛЫҚ МАҢЫЗДЫ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ

ZANMEDIA.KZ

ВСЕ СВЕЖИЕ НОВОСТИ КАЗАХСТАНА

Біздің басылымдарда:

- ✓ өз компанияңыз туралы PR-мақалалар;
- ✓ модульдық немесе, өзге де жарнамалар;
- ✓ кезекті аукцион немесе, өзге де сауда-саттық туралы хабарлама;
- ✓ өз компанияңыздың жылдық балансын немесе қаржылық есептерін жариялауға мүмкіндіктеріңіз бар.

Вы можете:

- ✓ Опубликовать PR-статью о вашей компании
- ✓ Опубликовать модульную или имиджевую рекламу
- ✓ Оповестить об очередном аукционе или проводимых торгах
- ✓ Опубликовать годовой баланс вашей компании или финансовую отчетность

Байланыс телефондарымыз:

Басылымға жазылу құны және оны
рәсімдеу мәселелері бойынша:
8 (727) 292 29 27

Жарнама мәселелері бойынша
телефондар:
8 (727) 292 29 27, 292 29 92

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

Контактные телефоны:

По вопросам стоимости и оформления
подписки и издания:
8 (727) 292 29 27

Телефоны для рекламы:
8 (727) 292 29 27, 292 40 89

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

БАСПАХАНА МЕКЕНЖАЙЫ:

Өтеген батыр кенті, Сейфуллин көшесі, 2В үй.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
«Принт Плюс» ЖШС

Адрес типографии:

пос. Утеген батыр, ул. Сейфуллина, дом 2В.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
ТОО «Принт Плюс»